

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Arne H. Blom

Bidt af fortiden

Jan Peter Fjelkings erindringer
og mødet med Kaj Munk.

Indhold

Forord	3
Slægtstavle	4
Indledning	5
Barndom og ungdom	7
Ribe	9
Vikariater	10
Vedersø	11
Lise Munk	15
Havnbjerg	16
Jagtkammerater	24
Kaj Munk som dramatiker	28
Verdenskrigen	30
Skoler i Havnbjerg	37
Skolesagen i Havnbjerg	40
Hjemstavnsforeningen	42
De sidste år	44
Skæbnetal	47
Gamle sagn og fortællinger fra Havnbjerg og Oksbøl	48
Landbevæbningen på Als eller den alsiske Landstorm	51
Tidslinje	54
Noter	55

Forord

Jeg har hørt om Jan Fjelking gennem hele min barndom og ungdom, set og hørt ham og beundret hans malmfulde røst i kirken. Jeg kendte ham ikke som lærer, dertil er jeg for ung, idet jeg startede i Havnbjerg Skole i 1960, hvor Fjelking var gået på pension. Men jeg kendte ham i bybilledet, når han kom kørende i sin HGF – en Høj Gammel Ford med evig sne på taget, som nogen sagde, når de forsøgte at gøre sig morsomme – hans Ford fra 1929.

Gennem generationer har der stået respekt om hans person. Som lærer var man jo en øvrighedsperson, hvis ord var lov. Ingen fik medhold derhjemme, om de i det hele taget turde beklage sig over en lærer. ”Du må jo selv have været ude om det og ikke opført dig ordentligt”, ville svaret være blevet. Og som degn og kirkesanger af den gamle slags, der kom ud i hjemmene og sang afdøde ud, som det hedder, før kisten blev ført til kirken, var man også en øvrighedsperson, om hvem der stod respekt.

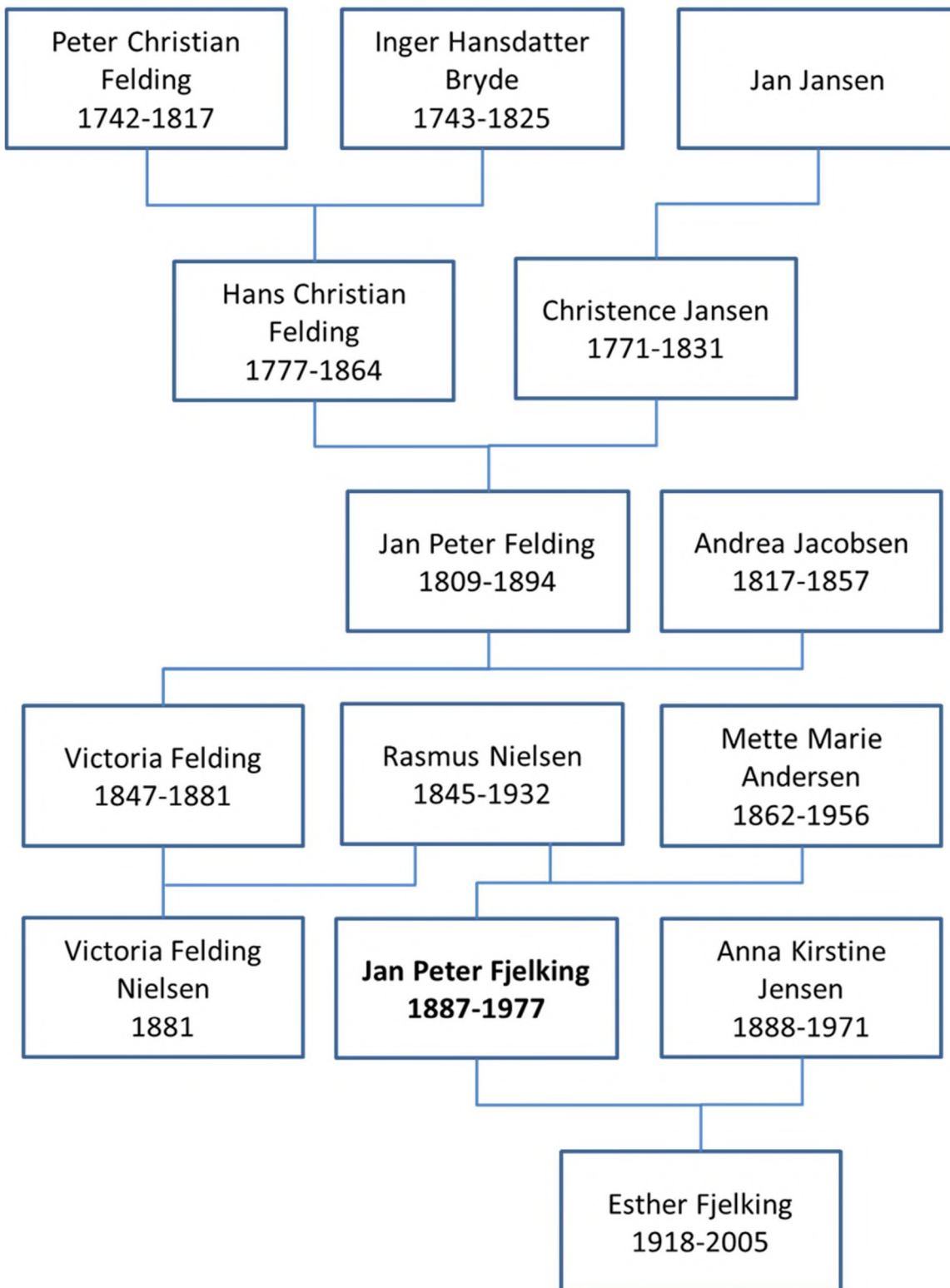
Dertil kom en fascination af Fjelkings relationer til Kaj Munk og hans påvirkning af 1920'erne og 1930'ernes Havnbjerg-børn når han tog dem med på udflugter til København, men i høj grad også til Vedersø for der at lade dem møde digterpræsten og måske endda høre ham prædike. Noget, der prægede mange af børnene i resten af deres dage, og som den dag i dag endnu fra tid til anden omtales på de sociale medier af Havnbjerg-børnenes efterkommere. Selv husker jeg mange ferieture med mine forældre i 1960'erne, hvor vi, hvis vi var i nærheden, skulle til Vedersø og dvæle ved Kaj Munks grav og høre historien om Fjelking.

At jeg har kunnet skrive om Fjelking, hans erindringer og om hans møde med Kaj Munk skyldes i høj grad, at Emma Petersen, Stakkelhøj i Havnbjerg, velvilligt stillet et større antal af Fjelkings håndskrevne bøger til rådighed. Bøger som hun og Christian arvede efter Esther Fjelking. At disse bøger er bevaret er en ren guldgrube. Tak for det, Emma. Også til Lokalthistorisk Arkiv i Nordborg skal lyde en tak for velvillig assistance til at finde yderligere oplysninger og billedmateriale.

Måske er emnet om den sidste degn i Havnbjerg, som var bidt af fortiden, hvad man vil kalde et smalt emne, men jeg håber bogen vil give et lille indblik i forholdene på landet i Danmark i perioden fra midten af 1700-tallet til omkring år 1980.

Arne H. Blom, 13. september 2022

Slægtstavle for Jan Peter Fjelking

Indledning

Jan Fjelking (*12.-02. 1887, †15.-01. 1977) var førstelærer og degn i Havnbjerg fra 1.-1. 1926, førstelærer var han indtil 1957, hvor han faldt for aldersgrænsen, degn og kirkesanger var han indtil 31.-12. 1969, hvor yngre kræfter tog over. Han blev da kaldt Danmarks ældste aktive degn, og den sidste, der var bispekaldet til embedet. Tidligere var de to embeder traditionelt koblet sammen i landsognene, nok mest af praktiske årsager, idet læreruddannelsen omfattede sang og spil, og idet man som kirkesanger skulle stå til rådighed på alle ugens dage ved kirkelige handlinger og ved udsyngning af afdøde fra hjemmet.

Fjelking fødtes den 12. februar 1887 i Sønder Nærrå Sogn i Odense amt, og 27. marts døbttes han Jan Peter Felding Nielsen. Han var søn af lærer, degn og spillemand Rasmus Nielsen (*29.-5. 1845 Frørup, †11.-8. 1932 Sdr. Nærrå) og Mette Marie Nielsen, født Andersen (*13.-2. 1862 Fraugde, †13.-10. 1956). Senere fik de børnene Karl Henning (*1889), Aksel (*1891) og Inger Elise (*1897). Inger Elise kom også til Nordals ved sit ægteskab med bestyreren af brugsen i Broballe Axel Hounsgård (*29.-6. 1897), hvis mor, Susanne Marie Dykjær, var født på gården "Hounsgård" i Tarp i Vedersø sogn.

Figur 1:

Rasmus Nielsen, Fjelkings far; privatfoto

Fjelkings mor, Mette Marie, var Rasmus Nielsens anden hustru. Sammen med sin første hustru, Victoria (*10.-11. 1847 - †2.-6. 1881), som døde kort tid efter datterens fødsel, havde han datteren Victoria Felding Nielsen (*22.-5. 1881). Hustruen Victorias forældre var sognegn i Sdr. Nærrå Jan Peter Felding (*16.-7. 1809 - †17.-4. 1894) og Andrea Halvorine Jacobsen (*27.-11. 1817 i Slagelse - †20.-1. 1857). Jan Peter Feldings forældre var sognegn i Sdr. Nærrå Hans Christian Felding (*1777 - †1864) og Christence Christiane Jansen (*1771 - †1831). Christence var datter af Jan Jansen, en kongelig hofbødker i København, indvandret fra Holland og meget velstående, mens Hans Christian var søn af sognegnen i Højby, Odense amt, tidligere sergent i Arveprins Frederiks regiment Peter Christian Felding (*1742 - †1817) og Inger Hansdatter Bryde (*1743 - †1825)

Fjelking blev ved fødslen således navngivet efter faderens første kones familie, som gennem generationer havde bestredet degneembedet i Sdr. Nørå og Højby sogne på Fyn. Den 21. december 1915 antager Fjelking og hans søskende imidlertid navnet Fjelking i stedet for Felding Nielsen. De faktiske årsager hertil er uvisse, men efter århundredeskiftet blev der i Danmark åbnet op for, at familier med traditionelle sen-efternavne kunne få lov til at ændre efternavnet til et mere karakteristisk slægtsnavn. I 1902 blev der på justitsministeriets opfordring udgivet en navnebog¹⁾ med slægtsnavne, som efter ansøgning kunne antages. I denne navnebog indgår Fjelking(e), som henviser til et svensk stednavn i den gamle danske del af Sverige, og da det lå tæt op af Felding er valget måske derfor faldet på det.

I følge Bevilling af 21de Dec 1915 har Sv. hustru
Jan Peter Felding Nielsen Bøt vi for Fremtiden
at for Familienavnet Fjelking, således af hans
fædre Navn nu er:
Jan Peter Fjelking
Således: Overenskommet med det
indbedte Navnebevis
Ribe
statsanerkendte
Seminarium
13 Juni 1916
Søren Val-Byggård
Seminarieforskander.

Figur 2. Bevilling af navneændring

Barndom og ungdom

Faderen var førstelærer og degn i Sdr. Nærrå og en overgang desuden sognerådsformand og kirkeværg. Skolehuset var fra 1804, bindingsværk og stråtag, og med kun én skolestue med en stor jernkakkellovn, der kunne blive rødglødende om vinteren, når der rigtig skulle fyres op. Indgangen var i gavlen, til venstre for indgangsdøren var karlekammeret, og på loftet opbevarede brændet til kakkellovnen.

Som femårig begyndte den lille Jan at gå med sin far i skole. Under grammatikken faldt han som regel i søvn, men vågnede op i sangtimerne. Faderen spillede violin og Jan fik lov til at file med på en lille violin, faderen selv havde lavet.

Fjelking skriver, at han som dreng var god til at lægge mærke til det ene og det andet, og giver som eksempel, at han fra 1885 husker konseilspræsident Estrup, en kras højremand, oprettede et forhadet gendarmeri, som blev nedlagt igen i 1894. Fjelkings far var meget politisk bevist, venstremand, og deltog ofte i vælgermøder i kredsen. Engang fik faderen besøg af en sådan gendarm, og efter den tid sagde han aldrig noget på vælgermøderne. Bønderne i sognet bekendte sig som højremænd, godsejernes og de privilegeredes parti, medens det nye parti Venstre, der varetog landbrugets og landbefolkningens interesser, endnu ikke havde den store tilslutning. Politisk betød husmændene dengang kun lidt og arbejderne intet.

Engang faderen var sognerådsformand skulle han være med til at vælge medlemmer til amtsrådet. Sognerådet havde vedtaget, at faderen på delegeretmødet i Odense skulle stemme på en højremand. Før afstemningen fik faderen at vide, at stemmerne for venstre- og højrekandidaterne stod lige. Han stemte derfor efter sin overbevisning, på venstrekandidaten, hvilket han måtte høre for i mange år.

I 1896 rasede en voldsom difteritisepidemi i sognet. En mængde børn var syge, syv børn døde, og der var ingen skole i flere uger. Efterhånden fik sygdommen udraset, og der blev normale tilstande igen.

En eftermiddag i 1898 holdt en fin landauer i skolegården, og ud steg stiftamtmanden og spurgte efter Jans far. Stiftamtmanden gik omkring i skolehuset og i familiens bolig, men sagde ingenting og tog tilbage til Odense. Næste dag kom der en besked om, at skolehuset skulle rives ned, og at der skulle opføres en ny skole og en ny bolig. Det var jo en alvorlig sag for et lille sogn, så sognerådsformanden blev enig med førstelæreren om, at denne skulle rejse til Odense og få foretræde for siftsamtsmanden og finde en løsning, der kunne bevare skole og bolig. Som sagt så gjort, Jans far rejste til Odense og fremførte sit ærinde.

Det blev straks afslået, og man bad ham rejse hjem igen. Så let ville Jans far dog ikke give op, og fremførte så, at beboelseshuset var i god stand, og at han nødigt ville flytte. Resultatet blev, at boligen fik lov til at blive stående, medens skolehuset, som ikke var bedre værd, blev revet ned og et nyt blev bygget.

I 1889 opdagede Fjelkings far, at kirkens midtergang, som var belagt med gule mursten, var sunket. En mand blev tilkaldt, og han jog en jernstang gennem gulvet – altså måtte der være begravellespladser under gulvet. Det viste sig, at der var et stort rum med flere kister, sandsynligvis fra den nærliggende herregård Torpegård. Fjelking ville godt undersøge det lidt nærmere, og kravlede ned på en kiste, som gik i stykker, hvorved han faldt ned til den døde. Her fik han fat i et hoved med langt hår, som var bleggrønt. Han ville gerne have beholdt hovedet, men fik besked på at lægge det på plads igen.

Som barn kom Fjelking i kontakt med forskellige kendte fynske spillemænd, bl.a. Niels Maler Jørgensen og Blinde Anders. De kom i Fjelkings hjem, hvor de overnattede når de spillede der på egnen. Da faderen også selv dyrkede spillemandsmusikken, har det ganske givet været lystige aftener, når de har været samlet. Blinde Anders' berømte violin kom på et tidspunkt i familien Fjelkings eje. De præcise omstændigheder omkring hvordan violinen er tilfaldet Rasmus Nielsen, kendes ikke, men ganske vist er det, at den senere blev doneret til Odense Bys Museer. Det sørgede Gunnar Hounsgaard for. Han havde arvet den efter sin morbror, Fjelking, som i sin tid havde fået den overdraget af sin far. Fundet af nogle spillemandsbøger i Rasmus Nielsens dødsbo tyder på, at han selv dyrkede spillemandsmusikken mere end til husbehov – måske sammen med Blinde Anders og Niels 'Maler'.

Efter konfirmationen i 14. april 1901 begyndte Jan på Giersings realskole i Odense, en rigtig terpeanstalt, hvorfra Jan ingen gode minder har. Der var ikke tale om undervisning men kun overhøring, så enhver måtte klare sig selv. Fjelking var én af dem, der havde svært ved at klare sig, men fik dog præliminæreksamen. Men han var på Giersing mødte han komponisten Carl Nielsen, der var i byen for at opføre sin første opera, Saul og David. Dette møde førte til, at Fjelking fik til opgave at undervise Carl Nielsens retarderede søn Børge.

Fjelking ønskede nu at uddanne sig til lærer, og ville man dengang på lærerseminarium skulle man i praktik ½ år på en skole før man kunne begynde på seminariet. Jan kom i 1906-1907 til Bryndum skole udenfor Esbjerg, hvor Jans far tidligere havde hjulpet enelæreren med en praktikplads – nu kunne der så gøres gengæld. Nogen form for praktisk træning i undervisning blev der dog ikke tale om, man som praktikant kun fik lov til sidde og følge undervisningen. Under sit ophold i Bryndum stiftede Fjelking for øvrigt for første

gang bekendtskab med folkedansen. De lokale bønder indbød nemlig ofte ungdommen til dans i forsamlingshuset. Fjelking skriver, at ”de havde mange forskellige turdanse, som jeg ikke kendte, men pigen, jeg dansede med, fik mig hurtigt dem lært, og så gik det nogenlunde”.

Ribe

Efter Bryndum rejser Jan til Ribe for at læse til lærer på seminariet, og det blev til tre dejlige år i Ribe, selv om der var meget at bestille. Religion var dengang et stort fag, og der var han omtrent blank.

Vidnesbyrd
om Udfaldet af
den afsluttende Prøve for Lærere i Folkeskolen

i Henhold til Lov om Seminarier m. m. af 30. Marts 1894 jfr. Bekendtgørelse af 8. Juni 1894

(Eksaminandens fulde Navn) *Jan Peter Lauritzen, Fjelking*
Søn af *Lærer P. Lauritzen, Ribe*
Fødselsdag og Fødested: *12. Februar 1857: Ribe*
Eksaminanden, der dimitteredes fra *Ribe*

Seminarium, indstillede sig i Aaret *1900* til den afsluttende Lærerprøves anden Del efter at have bestaaet første Del ved *saame* Seminarium og opnaaede ved disse Prøver følgende Karakterer:

	Karakter:	Points:
Gymnastik	<i>mg</i>	<i>7</i>
Sang	<i>mg</i>	<i>7</i>
Musik	<i>mg</i>	<i>7</i>
Praktisk Sangundervisning	<i>mg</i>	<i>7</i>
Tegning	<i>mg</i>	<i>7 1/3</i>
Skrivning	<i>mg</i>	<i>7</i>
Regning	<i>mg</i>	<i>6 2/3</i>
Matematik	<i>mg</i>	<i>6 2/3</i>
Naturlære	<i>mg</i>	<i>6 2/3</i>
Naturhistorie	<i>mg</i>	<i>6</i>
Geografi	<i>mg</i>	<i>6 2/3</i>
Historie	<i>mg</i>	<i>7 1/3</i>
Dansk, skriftlig Prøve	<i>mg</i>	<i>7 2/3</i>
Dansk, mundtlig Prøve	<i>mg</i>	<i>6 2/3</i>
Religion (regnes dobbelt)	<i>mg</i>	<i>7 2/3</i>
Pædagogik	<i>mg</i>	<i>7 2/3</i>
Praktisk Skolegerning (regnes dobbelt)	<i>mg</i>	<i>11 2/3</i>
Form og Orden	<i>mg</i>	<i>7 2/3</i>
I alt Points:		<i>110 1/3</i>

Hovedkarakter: *mg*

Kan Eksaminanden forestaa: *Ja*
Skolesang? *Ja*
Kirkesang? *Ja*
Orgelspil? *Ja*
Gymnastikundervisning? *Ja*

Efter dette Udfald af Prøven meddeles der herved *Jan Peter Lauritzen*
Vidnesbyrd om at have bestaaet den afsluttende Prøve for Lærere i Folkeskolen i
Henhold til Lov om Seminarier m. m. af 30. Marts 1894 jfr. Bekendtgørelse af 8.
Juni 1894.

Censorerens Formand: *N. A. Larsen*
Seminarieforsand(er): *176-913*
Simon Hansen

Figur 3: Eksamensbevis fra seminariet

Det er her på seminariet, at han møder sin senere kone, Anne Kirstine, og de bliver forlovet. Kirstine fik imidlertid en øjensygdom, og måtte stoppe på seminariet. Sygdommen fortog sig, men dengang anså man det for nyttesløst, at en ung pige fik en uddannelse, når hun alligevel skulle giftes, så uddannelsen blev ikke afsluttet.

Det var en blandet flok, der søgte ind på seminariet. Engang kom en troskyldig fyr med vandblå øjne og træben, som havde troet, at han kunne klare uddannelsen og ad den vej få sig et lille embede ude på heden. Da han første gang mødte op i gymnastiksalen og erfarede af gymnastiklæreren, en tidligere sergent, hvad der krævedes af ham for at få eksamen, forsvandt han hurtigt.

Det sidste år på seminariet, var Jan Fjelking med til at udgive et lille ugeblad, Ribe Ret, hvor ugens forskellige pudsigheder blev gengivet. En medstuderende var meget dygtig til at tegne, og han kunne bl.a. lave karikaturtegninger. Engang lavede han en tegning af sanglæreren, som var domorganist og næsten blind. Tegningen viste, at han med et forstørrelsesglas studerede en mærkelig node på nodebladet, som så viste sig at være en edderkop. Næste dag sagde forstanderen, at ”de øvrige lærere kunne vi karikere, men sanglæreren skulle vi lade i fred”.

Dengang var sangkarakteren meget afgørende for om man kunne få et førstelærerembede, hvortil var knyttet kirkesang. Disse to embeder udgjorde degneembedet, hvortil biskopperne havde kaldsret, hvorfor sangundervisningen på seminariet var tilrettelagt med dette for øje. Læreren sang for eksempel messen i alle tonearter, og den studerende skulle svare i dur, og selvom læreren f.eks. sang i mol. Til eksamen skulle man aflægge prøve i træffeøvelse efter nodetavlen, dirigere et hold skolebørn, synge en salmemelodi og spille violin, og karakteren g- var nødvendig for at bestå.

Vikariater

Efter dimission fra Ribe seminarium gjaldt det om at få et vikariat, hvilket ikke altid var så let. Jan Fjelking fik imidlertid et ved Boldesager, en ret stor skole udenfor Esbjerg, hvor lønnen var lille og hvor han selv måtte sørge for sin kost. Hjælp hjemmefra kom ikke på tale. Da vikariatet hørte op, tog han hjem til Fyn. Her blev et vikariat i Kværndrup ledigt, og Fjelking fik foretræde for den lokale sognefoged, greven på Egeskov, som bestemte alt og ansatte ham på stedet. Til embedet hørte, at han ud over at skulle undervise de to ældste klasser, også skulle være kirkesanger. Lønnen var 30 kr. om måneden og et værelse med frit bølgebrænde lige ved siden af kroen. Efter et par dage fandt Fjelking en del hasselkæppe i skabet og spurgte de store drenge, hvad det var. De svarede, at dem havde den tidligere vikar brugt til at klø dem med. Fjelking brændte kæppene og sagde, at børnene var kommet i skole for at lære noget, ikke for at få tæv.

1. april 1911 sluttede vikariatet i Kværndrup, og Fjelking blev kaldt hjem for at bestyre sin fars embede. Faderen var kørt fast og kunne ikke mere, og der var endnu tre år til han kunne pensioneres. Faderen fik sin afsked 1. april 1914, og embedet blev opslået ledigt. Alle i skolekredsen havde underskrevet en adresse, som flere i friskolen også havde underskrevet, og indsendt med ønsket om, at Jan Fjelking skulle overtage embedet. Således gik det imidlertid ikke, nr. 2 blev valgt og Fjelking måtte se sig om efter et enelærerembede, som der på den tid var mange af i Jylland. Han søgte mange steder, blev indstillet til to og

valgte Mindstrup i Hvejsel sogn i nærheden af Vejle, fordi det lå centralt og ville være et godt udgangspunkt for at søge et førstelærerembede. Lønnen var her 98 kr. om måneden, og der var nu grundlag for at gifte sig med Anna Kirstine Pedersine Jensen, der var datter af en skomager og født 17. januar 1888 i Ringkøbing, og som han havde mødt i Ribe på seminariet. Brylluppet stod i Sankt Katharine kirke i Ribe den 13. august 1914.

Det blev til 4 år i Mindstrup, og herefter fik Jan Fjelking 1. februar 1918 embedet som kordegn og førstelærer i Vedersø i Vestjylland. Dette embede havde han gennem 8 år, og det er her den eneste datter, Esther (1918-2005) kommer til verden den 26. juni i den første sommer.

Vedersø

Degneembedet i Vedersø var blevet ledigt da den tidligere førstelærer og degn, Peder Christian Larsen²⁾, faldt for aldersgrænsen i 1917. Med ansættelse i Vedersø, hvor én af de små skolepiger for øvrigt hed Elise Marie Jørgensen og som 12 år senere ville gifte sig og blive kendt som Lise Munk, blev Fjelking den sidste degn i Danmark, der var bispekaldet til embedet. Kaldsretten vedr. kirkesangerembedet overgik nemlig ganske kort tid efter fra biskop til menighedsråd, samtidig med at det blev skoledirektionen, der fremover udnævnte lærere.

Det må have været en stor udfordring for Fjelking at efterfølge P. C. Larsen, der i mere end 40 år havde virket i Vedersø, hvor han havde en lang række tillidsposter: Sognerådsformand, medlem af menighedsråd og værgeråd, forligsmægler i sager vedrørende tyende, revisor i sygekasse, mejeri og brugsforening. Desuden virkede Larsen energisk for folkeoplysningen, bl.a. stiftede han en foredragsforening, og efter 40 års tjeneste i folkeskolen havde han fået tildelt Dannebrogsmændenes hæderstegn.

Da Fjelking kom til Vedersø hed præsten Karl Johannes Mogensen Ladegaard (*1879 - †1947). Han havde været præst i Vedersø siden 1911, men fik i 1919

Figur 4:

Vedersøpræsten Karl J.M. Ladegaard;
Vedersø Lokalhistoriske Arkiv

embede ved Ovsted kirke nær Vejle ^{3,4)}, og herefter havde nabosognenes præster vikarieret indtil Stadil-præsten Schaarup blev konstitueret.

I to år havde det lille vestjyske præstekald i Vedersø derfor stået ledigt; flere gange havde det været opslået, men ingen søgte det. Årsagen var præstemangel, fordi genforeningen skabte stor efterspørgsel efter præster i Sønderjylland, og man følte sig ansporet til at tage arbejde i det genvundne land. Der var derfor udsigt til, at Vedersø skulle blive slået sammen med nabosognet Stadil.

Men endnu engang ville man prøve, og en ung teologisk student meldte sig: Det var Kaj Munk (*1898 - †1944). Nytårsdag 1924 prædikede han i en fyldt kirke i Vedersø, og alle var betaget af det overordentligt skønne sprog, her var ikke gentagelser, men klart og præcist ramte han udtrykkene for, hvad han ville sige. Fjelking udtaler, at ”han i hvert fald aldrig havde hørt så skønt dansk”. Kaj Munk var jo ganske fremmed for menigheden i Vedersø, og ingen vidste hvilken sprogmeister han var. Han blev således kaldet til embedet 1. juni 1924.

Han flyttede ind i den store, tomme præstegård med sine få fattige møbler, og fattig var han selv. Da han var ungkarl kom han tit op til Fjelking-familien på skolen, altid fornøjelig,

Figur 5: Kristine, Esther og Jan Fjelking i haven ved Vedersø præstegård; privatfoto

munter og livlig. Han var umådelig rastløs, altid skulle der foregå noget, og var der ingen anledning, fandt han på en selv. I sommerens løb fik han besøg af sine regenskammerater, og så gik det muntert til i præstegården. Kammeraterne lavede selv mad, og diskussionen gik livligt ved bordet. Fjelking deltog tit i disse sammenkomster, og det varede ikke længe før han lagde mærke til, at der var noget særegent ved Kaj Munk. I debatten var han slagfærdig, og hans modstandere havde svært ved at klare sig mod hans bidende replikker.

Da vennerne var rejst igen, blev Kaj Munk ene tilbage, mismodig gik han omkring i den store præstegård, utilfreds med sig selv og tvivlende på, om han duede som præst. I disse første år måtte han bestå svære kampe med sig selv; han syntes ikke, han magtede at bringe folk det, som de trængte til at høre, og han tænkte, hvad nytter det at prædike – der sker jo intet. Og så var det dog sådan, at folk søndag efter søndag fyldte kirken for at høre hans særprægede, levende forkyndelse, for menigheden anede snart, at her stod de overfor det usædvanlige. Alligevel gik han ene omkring med sine tunge, triste tanker.

Hans prædikener var ikke lange, men udtrykkene meget præcise, tanke fulgte på tanke, mening efter mening, så tilhørerne måtte følge godt med for at få noget ud af det. Engang fandt han på at læse prædikerne op efter manuskript, og Fjelking skriver, at det var noget af det skønneste, han havde hørt. Munk var en sjælden god oplæser, så ordene fik liv og skønhed, ikke som en oplæsning i prosa, men mere en deklination. Han mærkede, hvor betaget folk var; han havde jo så fuldstændig sproget i sin magt, og kunne forme det med en sjælden skønhed. Men for Kaj Munk var denne beundring for hans person en uting, det måtte ikke finde sted, kun sagen, alene sagen var alt, aldrig nogensinde måtte personen træde i forgrunden. Denne holdning bevarede Kaj Munk livet igennem – der måtte aldrig hentydes til hans person, han var kun et ydmygt menneske. Men var der en sag, der skulle fremmes, kunne han finde udtryk, så øren måtte klinge, udtryk som bed og vakte forargelse, og som gav folk den opfattelse, at han trængte efter sensation og opmærksomhed. Folk, der kendte ham til daglig, anså ham helt anderledes. Det er dog fejlagtigt at tro, at han ikke kendte sit eget værd. Lige fra sin tidligste ungdom følte han, at han var digter – det var ikke noget, han skulle udvikle sig til at blive, men følte, at han var kaldet dertil af Gud.

Allerede den første vinter samlede han folk i skolestuen til de såkaldte hyggeaftener. Det var nogle herlige aftener, som fortsatte de følgende vintre. Man samledes i Fjelkings skolestue, som var meget stor. Efter skoletid gjorde man skolestuen lidt hyggelig med småborde og stole fra lejligheden. Klokkeren 20 samledes folk, og efter en sang læste Kaj Munk op. ”Første vinter var det Kejseren af Portugalien, og det var en oplevelse at høre denne fortrinlige oplæsning. Konerne sad med deres strikketøj og mændene røg tobak.

Efter 1½ time blev der brygget kaffe i lejlighedens køkken, folk havde medbragt hvad der skulle bruges, så disse aftener kostede ikke meget, og så var det aftener, deltagerne nødigt ville undvære”, skriver Fjelking. Det var ikke tilfældigt, Selma Lagerlöfs fortælling hørte til Kaj Munks favoritter, når han læste op. Her gennemskuede nemlig den ynkelige daglejer virkelighedens triste blændværk og så bag det farver, fest og Guds nåde – og endte med at få ret¹¹).

Figur 6: Besøg af kammeraterne fra Regensen i København; privatfoto

Fjelking husker, at Kaj Munk kunne få de besynderligste indfald, og efterhånden som han lærte Munk at kende, var der næsten ikke noget, der kunne overraske. Fjelking skriver: ”Kort tid efter han var kommet til Vedersø blev Stadil præstekald ledigt, og KM blev konstitueret. Han havde medbragt en sjælden højstellet cykel, som han brugte inden kammeraterne fra regensen kom med en brugt Ford. Sommeren gik, og embedet blev ikke opslået. Dette var ikke efter KM’s hoved, for han ville ikke være præst begge steder. Da foretog han sig det helt usædvanlige. En oktober morgen lå Stadils kirkebøger på provst Christensens trappe i Ulfborg, og samtidig indbød KM kirkeministeren til et besøg, så han ved selvsyn kunne gøre sig bekendt med de store afstande og navnlig vej. Ministeren kom

og havde sin frue med. Det havde regnet i flere dage, og vejene var forfærdelige, navnlig i Stadil. Det gik fra det ene vandfyldte hul til det andet, så vandet stod til alle sider, når bilen for igennem. I Stadil var vejen sat under vand af møddingsvand. Ministerfruen spurgte, om det ville blive sådan ved, hvortil KM svarede, at i Stadil blev det værre, for nu skulle de til Stadilø, hvortil førte en ensporet vej med dybe vandfyldte grøfter på begge sider, og hvis de væltede, var de nogenlunde sikre på at drukne, hvortil ministerfruen svarede, at enten ville hun af eller også skulle KM vende om. Stadil blev opslået og fik en præst”.

Lise Munk (*1909 - †1998)

I 1927, efter at Fjelking var flyttet til Havnbjerg, mente han, at Kaj Munk trængte til at blive gift, og under et besøg i Havnbjerg viste Fjelking ham et fotografi fra Vedersø med en ung pige og anbefalede ham at gifte sig med hende. Hjemkommen fra Als blev Munk ungdomsforeningens instruktør af et lystspil, hvori den unge pige, Elise Jørgensen, som var 11 år yngre, medvirkede. Han forelskede sig i hende, forelskelsen blev gengældt og et par år efter endte det med bryllup ¹²⁾.

Fjelkings egen beretning om Kaj Munks ægteskab begynder han således: ”Endelig vovede han sig ud i det ukendte. Den 13. juni 1929 uden at nogen havde den mindste anelse derom, holdt han bryllup med Lise Jørgensen, en gårdmandsdatter fra sognet. Tro mod sin gamle overbevisning, at sone personlige anliggender ville han have for sig selv, var der ingen af slægten med til brylluppet, der stod i Skarrild kirke i Vestjylland hos hans regenskammerat pastor Vinter. Lise var 19 år...”.

Figur 7: Lise Munk, Bitten Clausen og Fjelking i stuen i Havnbjerg;privatfoto

Ægteskabet blev meget lykkeligt, på trods af at begge var meget selvstændige personer. Lise var udstyret med et glimrende intellekt, og kunne klare ægtemandens urolige gemyt og følge ham på hans høje bane. Lise, der jo var noget yngre, rettede sig i udstrakt grad ind efter Kaj Munk og blev ham til megen støtte, og han blev aldrig gladere, end når hun ville følge ham på hans ture og rejser. Kaj Munk havde en ustyrlig lyst til at drille, og han kunne ikke lade være med at drille Lise, og det var ikke altid let at klare sig overfor en så slagfærdig debattør. Skete det så, at Lise blev stødt af hans drillerier, brugte han sin charme til at få gjort hende god igen. Et af hans fremherskende træk var hans uhyre viljestyrke – hans mantra var, at enhver hindring var til for at overvindes, så han nød Lises modstand.

Havnbjerg

I januar 1926 flyttede Kirstine og Jan Fjelking til Havnbjerg. Fjelking begrundet det med følgende ord: ”Efter at jeg havde været 8 Aar i Vedersø, syntes jeg, at Stilheden blev for trykkende og Ensartetheden forsumpende; jeg fik Lyst til at komme et Sted hen, hvor Livet pulserede nok saa kraftigt, og hvor man kunde modtage Indtryk af noget forskellig Art end i Vedersø. Derfor søgte jeg Embedet her og blev kaldet til dette og udnævnt til Degn 1. Januar 1926. Jeg kunde vanskeligt komme et sted hen, hvor man bedre end her kunde opleve lidt af hvert. Begejstringen over Genforeningen var her ved at kølnes noget, og jo nærmere man kom den Landbrugskrise, som var en Eftervirkning af Krigstiden, jo stærkere blev alt dansk Styre kritiseret af Sønderjyderne, som ikke alene i Krigstiden havde mistet det meste af deres Kapital, men i de forløbne Aar havde sat en stedse større Gæld. Den

Figur 8: Kirstine og Jan Fjelking i Havnbjergs folkedanserdragter; privatfoto

ulmende Utilfredshed blev af Tyskerne benyttet til et Fremstød, som man mærkede ved Rigsdagsvalget i December 1926, hvor det tyske Stemmegal gik betydeligt frem ogsaa her i Sognet”.

Parret blev godt modtaget i Havnbjerg, hvor de på grund af deres menneskevenlige indstilling og aktive indsats snart blev kendte og afholdte personer, han som degn og førstelærer, hun som organist og medhjælper ved kirken samt husholdningslærerinde, hverv hun beholdt indtil sidst i 1950'erne. Indenfor folkedansen i Sønderborg amt blev begge i en lang årrække ledende kræfter.

I skolen arbejdede Fjelking sammen med andenlæreren Hans Andresen (*1904 - †1989) og skolefrøkenen Johanne Hansen Møller (*1893 - †1986), også kendt som *e frøken*. Andresen var født i Tandslet, mens *e frøken* var fra København. Hun var kommet til Havnbjerg efter genforeningen, da der dengang var mangel på danske lærerkræfter. Som ung havde Johanne Elmquist, som hun hed dengang, stået på Københavns rådhusplads og fulgt optællingen efter afstemningen i 1920. Hun havde en læreruddannelse fra N. Zahles Seminarium, og hun besluttede da, at dersom der i Nordslesvig blev dansk flertal, da ville hun derover og være med til at genrejse området. Sådan gik det som bekendt også, og Johanne Elmquist blev skolefrøken i Havnbjerg, et job hun havde helt indtil 1965. I 1925 havde hun giftet sig med Peter Hansen Møller, hvis morbror var Andresens kones farfar.

Figur 9: Lærerne fra Havnbjerg, Hans Andresen, Johanne Elmquist og Fjelking; privatfoto

Havnbjerg sogn var dengang et udpræget bondesogn, og man var forholdsvis velstående, for jorden var meget frugtbar. Adskillige slægter tilhørte de gamle odelbondeslægter, altså frie bønder, der ejede egen jord, og her 6 år efter genforeningen havde mange evnet at omlægge deres bedrifter til kvægavl, noget nogle i slutningen af tysk tid havde lært på danske høj- og efterskoler. Sognet fattedes dog penge, og Fjelking måtte de første mange år reparere de gamle skolebøgerne – der var ikke penge til nye⁸⁾.

Alle børnene talte udelukkende alsisk. Da skolekommissionen ikke mente, man kunne klare sig hvis man udelukkende kunne tale alsisk, udstedte den en ordre om, at børnene skulle lære at tale rigsdansk. De første mange år brugte Fjelking derfor én time om ugen til højtlesning for børnene, for at de kunne få en fornemmelse af sprogmelodien. Hvad Fjelking læste op af er uvist, men bevidstheden om hans historiske interesse og hans efterladte håndskrevne bøger med beretninger om Ruslands historie fra oldtiden til Peter den Store, Kristian den Anden, Herman Bang, J.P. Jacobsen og mange flere kunne antyde, at det har været med disse tekster, at han trænede de alsiske ører⁸⁾.

Fra første færd kom Jan og Kirstine Fjelking med i det folkelige arbejde på Nordals. Han blev medstifter af Danske Samfund, af hjemstavnsforeningen og af lokalafdelingen for soldaterhjemforeningen Dannevirke, mens hun blev organist i kirken og håndgerningslærerinde. Sammen startede de folkedans op, hun som leder mens han akkompagnerede dansen på violin⁸⁾.

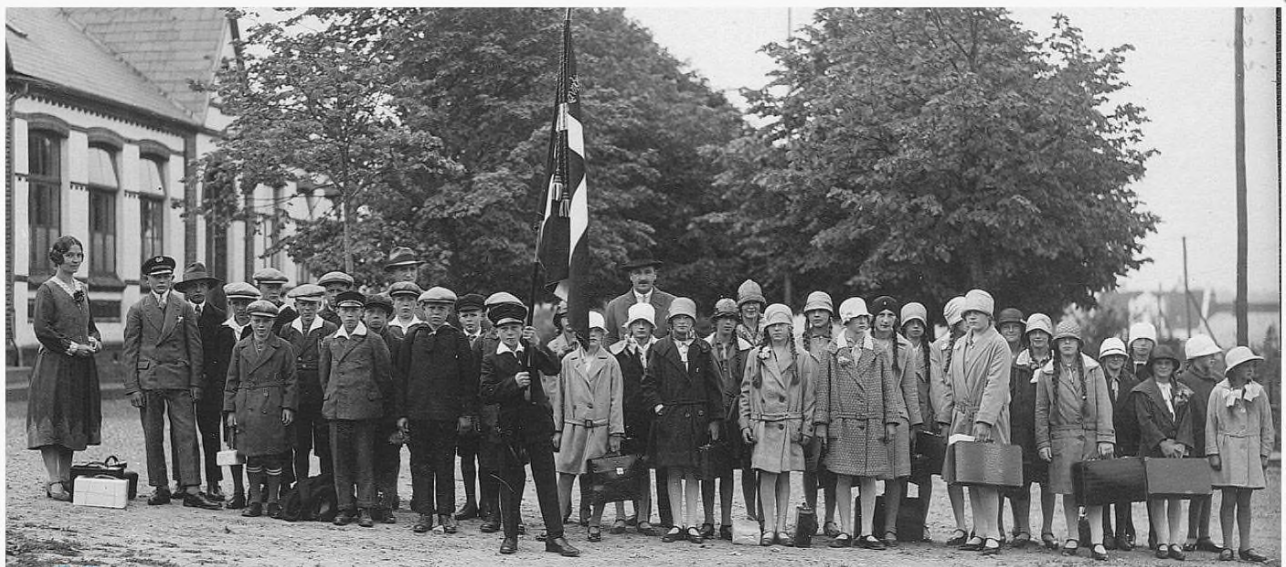
I november 1930 påbegyndtes en landbrugsfaglig ungdomsaftenskole for drenge og et kursus i husholdning og regnskabsføring for piger. Pigernes kursus havde 32 deltagere, og blev ledet af Johanne Hansen⁹⁾ fra Als Husholdningsskole i Vollerup. De 27 tilmeldte drenge undervistes hver fredag aften fra klokken 19 til 22 i regning, dansk, regnskabsføring og elementære landbrugsfag – dette sidste fag skulle dog tages af tilrejsende fagfolk over 4 aftener. Her holdt Matthias Matthiesen, Lunden, første aften foredrag om jordbunden og gødningslære med indlagte regneopgaver. Herefter holdt en landbrugskonsulent Nielsen foredrag om køers ernæring og fodring, mejeribestyrer Olsen fra Svenstrup holdt foredrag om mælk og dens behandling, samt klassificering af mælk og beregning af mælkens pris. Endelig den sidste aften kom landbrugskonsulenten igen og holdt foredrag om græsmarken.

Fjelking havde øje for, at Havnbjerg-børnene skulle ud og opleve Danmark, så han arrangerede rejser både for de yngste og de ældste elever. Hvor turene med de yngste elever gik hen er ikke beskrevet, men de ældste kom til København, Dollerup Bakker, Herlufsholm og Holmegård glasværk, Nakskov, Sønderho på Fanø, Dybbøl og ikke mindst adskillige rejser til Vedersø. Disse ture blev for Havnbjerg-børnene deres første

rejse og gav oplevelser af Danmark udenfor deres verden, blandt andet den særprægede jyske vestkyst.

Ture til Dybbøl foregik på cykel med besøg i skanserne og ved soldatergravene i Bøffelkobbøl, hvor den sønderjyske historie siden 1864 blev anskueliggjort for børnene.

I 1929 gik turen til hovedstaden med de ældste børn, 35 drenge og piger var de. Fjelking skriver om turen: ”Anden Pinsedag efter Kirketid cyklede jeg til Dynt Strand til Folketingsmand J.P. Nielsen, som jeg heldigvis traf hjemme. Jeg fik ham til at love, at de ældste Børn fra Havnbjerg Skole skulde blive indbudt til et Besøg i Hovedstanden. Nogen Tid efter kom Amtskonsulent Nielsen til mig og meddelte mig, at 75 Børn fra Sønderborg Amt kunde blive indbudt. Jeg fik Lov til at udtage disse, og jeg indbød saa Svenstrup og Stevning Skoler, hvilke tog mod Indbydelsen. Fra Havnbjerg var: Claus Christensen, Jørgen Jepsen, Margrethe Nissen, Thyra Nissen, Christine Schmidt, Thyra Petersen, Guddi Eriksen, Helga Nissen, Marie Jepsen, Marie Phillipsen, Karl Grim, Hans Bonde, Hans Blom, Christen Jensen, Johan Christensen, Anne Marie Christensen, Marie Hellesøe, Eleonore Christensen, Marie Fangel, Johanne Nissen, Ellen Hansen, Kirstine Jensen, Kristian Jensen, Hans Christensen, Peder Blom, Lorens Johansen, Hans Jespersen, Svend Svendsen, Christine Hansen, Erna Gottschalk, Georg Matzen, Marie Petersen og Henry Grim. I alt 35 Børn. Kreaturhandler Andresen, Gårdmand Jens Jørgensen, Pastor Dahl,

Figur 10: Havnbjerg Skole, 1929, ved faneindvielsen forud for afrejsen til København. E Frøken står yderst til venstre, lærer Andresen til venstre for fanen og Fjelking til højre for fanen; privatfoto

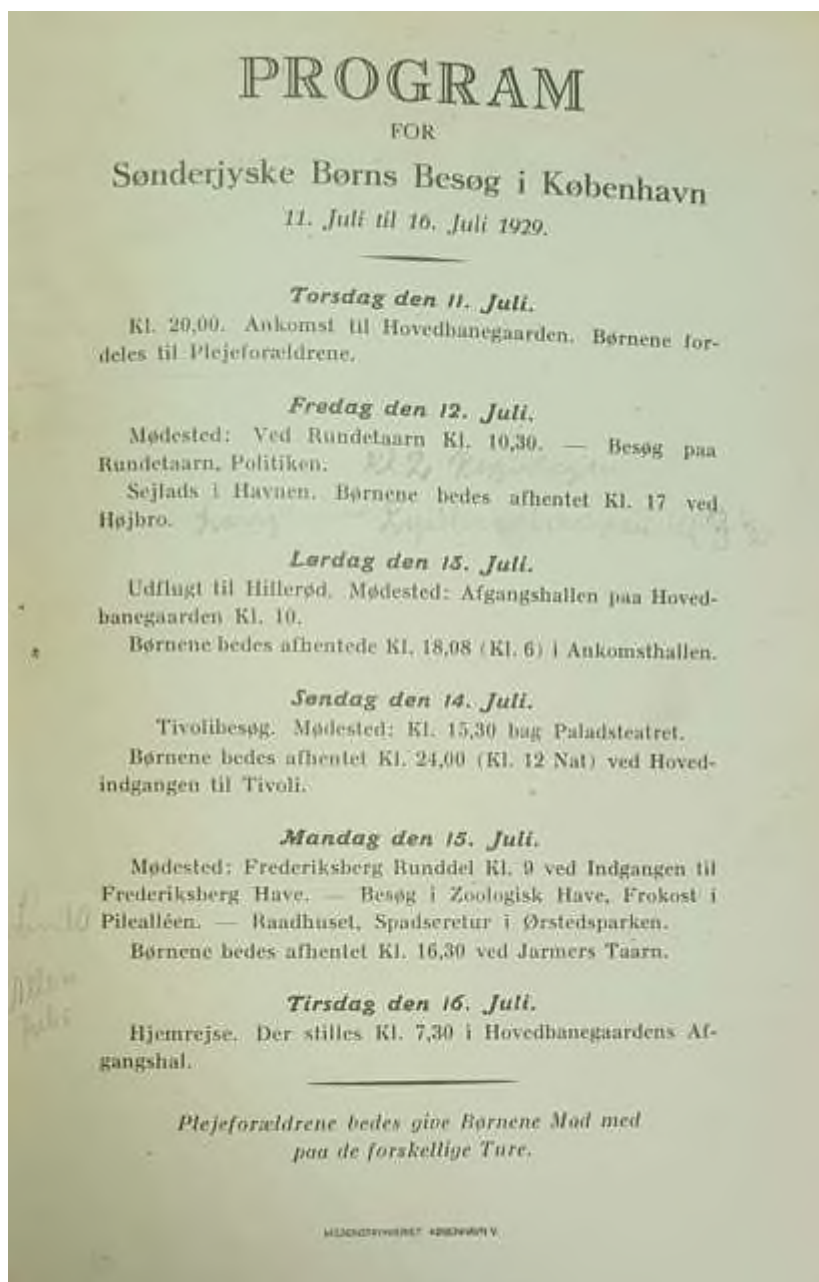
Gårdmand Hans Bonde, Maskinsmed Nielsen, Smed Chr. Christensen, Gårdmand Claus Clausen og Smed Hans Clausen kørte hele Selskabet i Bil til Sønderborg. Torsdag Morgen

samledes alle Børnene i Skolen, hvor jeg indviede en Skolefane, som var skænket Skolen af Dylrøge Dau.

Jeg havde ventet, at Skolekommissionen skulde være kommet til Stede for at hædre denne Begivenhed, men det var ikke sket, idet Formand Jørgen Eriksen endog havde glemt det hele, men ankom dog efter at Gårdmand Peder Nissen havde opfordret ham dertil. I sluttet Trop med Fanen i Spidsen gik vi til Præstegaarden, hvor Bilerne ventede. Kort efter at vi var kørt derfra drog en Flok tyske Spejdere, som havde overnattet hos Smed Jørgen Pedersen, syngende tyske Marchsange ad Landevejen til Nordborg.

I god behold ankom alle til Hovedstaden, hvor Værterne var mødt og modtog deres smaa Gæster. I de følgende Dage gennemførtes vedlagte Program. I de Dage havde jeg Kursus i Dansk, saa jeg kunde kun være sammen med dem om Eftermiddagen. alle Vegne blev Børnene godt modtaget med stor Forekommenhed.

Det vakte stor Opsigt, da Børnene med deres Fane gik gennem Gaderne til Politiken, hvor de endda blev fotograferet. I det hele taget vakte denne Fane Opmærksomhed, og store Billeder og Beskrivelser derom fandtes i de følgende Dage i Hovedstadsbladene. Efter besøget i Raadhuset sendte Borgmester Dr. Kaper Raadhusets Fotograf at fotografere

Børnene, hvilket aldrig var sket overfor en Skole, saa Fanen var i Sandhed Genstand for større opmærksomhed end i Havnbjerg?'.

Skolebørn fra Als paa Besøg i Hovedstaden.

I disse Dage gæster Hovedstaden af en stor Skole Skolebørn fra Havnbjerg paa Als i Gæst besøge Børnene, der er indkvarteret i private Hjem. Bl. a. Skolebørn, som disse medbringer deres egen Flag, som de vil dirigere af sin ungdom. Gæster paa Als, Skolebørn fra de rejsende til Hovedstaden. I Dag naar Havnbjerg efter Kjøben til disse skolebørn.

Figur 12: Notits i Berlingske Tidende, 29. juli 1929; gengivet med tilladelse fra Berlingske tidende

Turen gik således over al forventning, og vel hjemkommet igen sagde Fjelking følgende til børnene: ”Naar I nu har faaet saa stor en Oplevelse som Københavnerrejsen med den mangfoldigheder af Oplevelser, saa maa vi i første Række takke Folketingsmand J.P. Nielsen, men husk ogsaa at sende jeres Plejeforældre i København et Kort og sig dem Tak fordi de saa smukt tog sig af jer. Et billede af Faneindvielsen er passende at sende dem”.

Stevning, Svenstrup og Havnbjerg Skoler
foretager i disse Dage en Udflugt til København. Lærer Fjelking meddeler, at Børnene er ankomne i god Behold.

Figur 13: Sønderborg Amts Social Demokrat, 13. juli 1929

I 1931 gik skolerejsen til Nakskov. ”Efter indbydelse fra Nakskov Skole afrejste herfra 47 Børn og 3 Lærere med Toget Kl. 10.23 for at besøge Nakskov og Omegn. Rejsen foregik gennem nogle af Danmarks naturskønneste Egne, og den var rig paa mange skønne Oplevelser og Indtryk. Rejsen var begunstiget af det mest straalende Sommervej, man kunde ønske sig. Kl. 17.17 ankom vi til Nakskov, hvor Rektor Poulsen og Kvarterværterne var at tage imod os, og enhver gik i Kvarter og hvilede ud efter Rejsen. Søndag Kl. 9 samledes Værter og Gæster i Skolen, som besaas, hvorefter foretages en Spadseretur gennem Havnen og Byen. Om Eftermiddagen gav Nakskov Skoleorkester en Koncert i

Teatersalen, og om Aftenen var der Chokolade for Gæster og Værter i Gymnastiksalen med efterfølgende Dans til Kl.13.50 [?]. Om Mandagen var der Fodboldkamp mellem Klasser af Nakskovs Mellemskole, og om Eftermiddagen foretoges en overordentlig interessant Biltur til Kramnitse, hvor Digerne og Pumpestationen, der udpumper Vandet fra den udtørrede Rødby Fjord, besaas, hvorefter der kørtes ad den nylig anlagte Vej gennem Udtørringen til Maribo, hvor Domkirkes besaas og derfra tilbage til Nakskov. Tirsdag den 16. om Morgenen Kl. 7.15 foretoges Hjemrejsen i fint Vejr, og vi var atter her kl. 17.04. Hele turen foregik uden det mindste Uheld, den var ikke alene fornøjelig, men ogsaa lærerig”.

Turen til Fanø må have været ret strabadserende. Om den skriver han: ”23. og 24. juni 1933 foregik Skolerejsen til Sønderho på Fanø. Vejret var nogenlunde godt, men der kom dog et Par Regnbyger. I Esbjerg havde vi to Timers Ophold, som vi benyttede til at bese Havnen, og særlig den gamle Havn, hvor netop tre store Transportskibe var ved at blive ladet. Ved Aftenstid naaede vi Sønderho Kro, hvor vi paa et Høloft uden Hø skulde overnatte; det kunde gaa for én Nat, men megen Søvn blev det ikke til. Næste Morgen drak hele Selskabet Kaffe paa Kroen, hvorefter vi

Figur 14: Souvenir hjembragt af min far, Hans Chr. Blom (1915-1986), fra Vedersø

befordredes i Bil til Maagekolonien og et Udsigtspunkt ude i Plantagen, hvorefter Turen fortsattes langs Strandkanten til Vesterhavsbadet, hvor Selskabet tilbragte nogle Timer. Det kørte derefter i Bil til Nordby, og Hjemrejsen kunde begynde. Paa Turen indtraf intet Uheld og alt forløb planmæssigt. Prisen var 3,25 kr. pr. Deltager”.

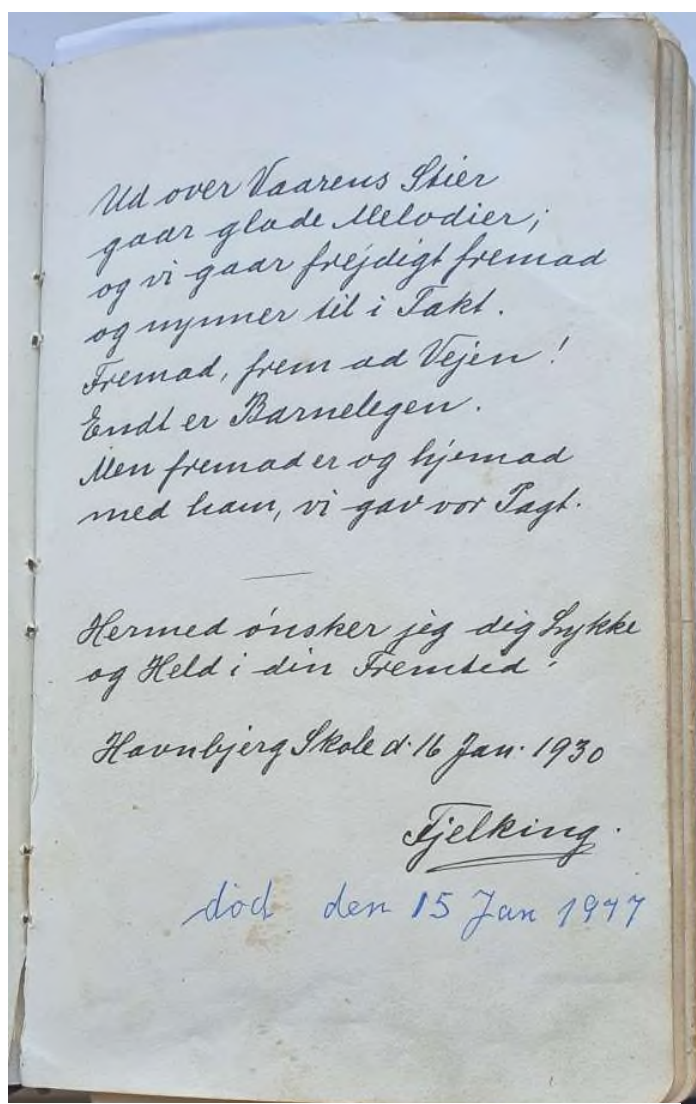
I 1935 gik turen til Vedersø. I sine erindringer skriver Fjelking om en skolerejse: ”Mandag, den 29. juli afrejste ældste Klasse til Vedersø Klit, hvor der var indkvartering i Vandrehjemmet Westa. Det har stormet i 3 Dage, så Vejret lovede ikke så godt, men hen under Aften aftog Stormen noget, og Havet var pragtfuldt i det voldsomme Opgør. Næste Dag var Vejret bedre, der blæste en frisk Vind, men herligt Solskin. Om Eftermiddagen var der Biltur til Hvide Sande, paa Nedvejen sås Høfderne paa Husby Klit. Onsdagen var hele Selskabet i deres Kvarter; i Klitter og paa Stranden færdedes Børnene frit omkring. Vejret var det herligste Sommervejr, man kunde tænke sig, varmt stille Vejr med blank Sol.

Redningsstationen blev set, og hele Redningsvæsenet blev forklaret. Torsdag Morgen tiltraadtes Hjemrejsen. Turen foregik uden Uheld". Det kan her nævnes, at når Kaj Munk i Havnbjerg tog Fjelking ham med over i skolen, hvor han læste op af sine værker for børnene – noget, der livet igennem for mange stod mejslet ind i deres hukommelse. Tilsvarende hvis en tur til Vedersø forløb hen over en søndag, var deltagelse i en gudstjeneste med børnene et fast indslag i ture.

En tur til Lyngby var planlagt i 1939, men som Fjelking skriver: "Skolerejsen var berammet til at foregaa den 4. September efter Indbydelse fra Lyngby Statsskole. Rejsen skulle vare 5 Dage med besøg i København, Hillerød, Helsingør og Roskilde, Alt var bragt i Orden og et udførligt Program udarbejdet. Men saa udbrod Krigen, og ingen turde under de usikre Forhold begive sig ud paa Rejsen, som derfor blev aflyst".

At Danmark var blevet besat af tyskerne afholdt dog ikke Fjelking i at rejse med børnene. Han skriver: "I dagene 13. til 16. August 1940 foretog de to ældste Klasser efter Indbydelse fra den københavnske Feriebørnskomité en Skolerejse til København. Indkvarteringen var paa Fregatten Jylland. Den ene dag var Selskabet paa Frederiksborg. Aftenen sluttede i Paladium. Der var ingen Bomber eller andet Minde om Krigen, men overalt saas tyske Soldater".

At der også var andre bekymringer for en førstelærer i 1940 end 2. Verdenskrig, beretter Fjelking om i denne lille historie fra dengang skolen skulle have indlagt vand: "Mandag, den 4. November 1940 begyndte Maskinbygger Jørgen Nielsen anlægget af Skolens Vandværk. En Rende blev gravet gennem Gaardspladsen, og i denne anbragtes et Vandrør, der førtes til den elektriske Pumpe, der var anbragt i kælderen. Først i December blev var Pumpen bragt i Stand og sat i Funktion,

Figur 13: Hilsen fra Fjelking i min fars stambog da han gik ud af Havnbjerg skole.

men da det var Meningen, at Haandpumpen i Vaskehuset skulde gøres frostfri, blev Jordarbejdet ikke ført videre. I imidlertid forsøgte Nielsen at fortsætte med det en Gang paabegyndte Arbejde, og da Frosten kom, opgav han ganske at foretage sig noget. Det halvfærdige Arbejde laa saa Vinteren over, og først da Frosten var af Jorden, blev der atter taget fat paa Arbejdet. Nielsen var imidlertid blevet fornærmet og vilde ikke gøre Pumpen frostfri, men savede Røret over, hvorved han ødelagde dette, at Vandet kunde pumpes op i Kedlerne. Arbejdet sluttede den 8. April 1941”.

I marts 1941 skriver Fjelking, at lærerrådet indsendte et forslag til skolenævnet om at forlænge børnenes påskeferie og først begynde efter sidste eksamensdag. Lærerrådet angav vanskeligheder med at skaffe brændsel som grund, og en forlængelse af ferien ville spare skolens brændsel til den kommende vinter. Skolenævnet afviste imidlertid forslaget med den begrundelse, at der efter deres mening kunne skaffes rigeligt med brændsel. Det viste sig, slutter Fjelking med slet skjult skadefryd, at indkøb af udenlandsk brændsel sluttede den 15. april, så skolen måtte tære på reserverne.

Jagtkammerater

Mødet med Vestjylland gjorde Kaj Munk til en inkarneret jæger og naturiagttagere, og det var Vedersøs førstelærer, Jan Fjelking, der tog Kaj Munk med på jagt. Først da han var blevet præst anskaffede han sig et gevær, der snarere blev en trussel mod ham selv og jagtkammeraterne end mod fasanerne, agerhønsene og harerne i lyngbakkerne ved Vedersø, Husby, Rejkjær og Sandbjergene ved Vesterhavet.

Når Fjelking senere blev inviteret til jagt i Vedersø, boede jagtkammeraterne i Lokkelykke, Kaj Munks egen jagtvilla, der lå i en stor plantage ved Muldbjerg. Kaj Munk valgte sine jagtkammerater ud af den brede befolkning, og var en kreds af småbønder, storbønder, præster, lærere, forfattere og håndværkere. Børnene forblev i præstegården i Vedersø hos Lise Munk. Lokkelykke havde han erhvervet i 1939 for de penge, han havde tjent ved sit forfatterskab, og den forblev i Munk-familien besiddelse helt indtil 2016). Derudover havde han købt et jagtareal på Vind Hede som han kaldte Urfuglebakkerne, og som han havde købt for at bevare noget af den oprindelige hede. Når jagtkammeraterne havde været på jagt i Urfuglebakkerne, tog de med Ørnhøjbanen, en jernbane mellem Ringkøbing og Holstebro, tilbage til Lokkelykke. En gang de havde skudt en del vildt og var på vej hjem med toget, sagde Kaj Munk til togføreren, om de kunne komme af ved havelågen til Lokkelykke. Kammeraterne troede det var hans spøg, men da toget nåede

havelågen, fløjtede togføreren stopsignalet, toget gjorde holdt, og jagtkammeraterne steg ud med alt deres vildt.

KM kunne lide at drille Lise, men det var nu ikke altid, at han kunne kommandere med hende. Fjelking erindrer, at ”engang havde vi spist vildt i flere dage, og da vi kom hjem, havde hun kogt gule ærter med flæsk. Jeg glædede mig rigtig til denne herlige ret, men KM

Figur 14: Jagtkammerater ved Lokkelykke, Fjelking sidder forrest til højre; privatfoto

blev fornærmet og sagde: Serverer du gule ærter for dine gæster? Lise sagde ikke et ord, men øste op. KM gik op i sin seng, og der fik han lov til at blive liggende til næste dag. Sagen blev herefter ikke nævnt”.

KM kunne få de mærkeligste idéer, og Fjelking skriver: ”Man kunne aldrig vide, hvad han kunne finde på. For ham var en modstand kun til for at overvindes. I den tid bilerne var opklodsede, måtte vi tage ture på cykel. Kom vi til en bakke på en sandet vej, tog jeg den til fods, men KM satte al kraft på og tog bakken. Når jeg så nåede op, sad han på grøftekanten og kunne ikke mere en lille tid. Et udslag af hans lyst til at overvinde en

modstand, kunne han finde på at drille Lise, og hertil var han en mester. Når han så havde fået hende så galhovedet, at hun spruttede som en hankat, kunne han sidde og kæle for hende i lang tid, indtil hun faldt til ro, og det morede KM. Han havde overvundet en modstand. I øvrigt satte han Lise meget højt og ville altid have hende med, når han tog

Figur15: Fjelking og Kaj Munk på jagt med hundene; privatfoto

ud, om det var muligt. Engang var der opstået en mindre uoverensstemmelse, og Lise var blevet fornærmet, det kunne hun også blive. Der skulle være premiere på et af hans stykker, og Lise ville ikke med. KM måtte rejse alene og var ulykkelig. Næste dag fortrød Lise det, fordi han sad i teateret og var ligeglad med sit stykke. Hun fik en bil og nåede i Fredericia lyntoget. Netop som tæppet gik op trådte hun ind i teateret og satte sig ved siden af KM. Hvor var han taknemmelig. Stykket var han ligeglad med, for nu var Lise der”.

I disse år var Kaj Munk en stærk agitator imod nazisterne, som havde besat Danmark, og han vidste, at hans liv var i fare. Han lod sig dog aldrig mærke med det, og sluttede sine indbydelser til jagtselskab altid med ordene Hvis tyskerne giver os lov. Fjelking skriver, at ”Den sidste gang, vi var sammen, var i oktober 1943. Vi havde jaget i 10 dage. Nu havde

vi ikke lyst mere, men gik og nussede omkring i hans plantage – næste dag skulle vi rejse. Da vi havde gået lidt, satte vi os på et dige. KM sad særlig sammensunken som i dybe tanker, ingen sagde noget. Efter nogen tids forløb rettede KM sig op og sagde: ”Så lod tyskerne os dog få denne jagtferie endnu engang. Det var sidste gang, vi talte sammen”. Han var klar over, at det ville ende med, at han blev dræbt, skønt han aldrig på anden måde hentydede hertil. Indtrykket var, at dette spørgsmål også var afklaret mellem Lise og Kaj Munk, så da stunden kom, var de begge rolige. Der var ingen højtidelig afskedstagen, det var ordnet i forvejen.

Figur17: Jagtkammeraterne holder pause, Fjelking sidder som nummer to fra højre; privatfoto

Kaj Munk blev myrdet natten til den 5. januar 1944. Fjelking skriver bl.a. følgende: ”Kaj Munk blev myrdet, da tyskerne ikke turde sprænge Det Kongelige Teater. Så mærkeligt forholder det sig, at tyskerne lod os have Det Kongelige Teater helt og uskadt, men i stedet fratog os en af dets største dramatikere. Han faldt efter højeste ordre, og hans død skulle være et kraftigt modtræk overfor det voksende antal stikkerlikvideringer i Danmark”. Mordet blev fuldt opklaret af det danske politi umiddelbart efter krigen. Planerne med at sprænge Det Kongelige Teater havde været meget langt fremme. Sprængningseksperter fra Berlin havde været i København for at sondere forholdene, men planerne blev opgivet,

da man frygtede en folkerejsning i hele Danmark. Det ville de stedlige tyske myndigheder undgå. Fjelking skriver, at ”derfor besluttede man at ofre præsten i Vedersø, hvis holdninger under besættelsen havde været tyskerne en torn i øjet”.

Den 2. oktober 1946 rejste jagtkammeraterne en mindesten for Kaj Munk på Hjortehøjen i Rejkjær plantage. På stenen er indhugget hans navn samt et citat fra Foråret så sagte kommer:

*Den storslåede vestjyske natur tog mig, den trykkede mig bøssen i hånden,
lod harer og ræv og agerhøns til min opbyggelse passere vidt revy,
og gav mig et strålende bundt kammerater.*

Kaj Munk som dramatiker

Mens Kaj Munk gik i gymnasiet i Nykøbing Falster, havde han skrevet skuespillet Judas Iskariot (1918), og i sin studentertid syslede han stadig med dramatiske arbejder, men endnu havde han ikke nået det helt store. Da tiden nærmede sig, at han skulle indstille sig til embedseksamen, fik han ideen til et skuespil om jødernes konge, Herodes den Store. Med ildhu og i et rasende tempo skrev han de første tre akter af dette store drama, men da eksamenen pressede sig på, måtte han henlægge dette arbejde, og det blev først i Vedersø, at han tog fat på dramaet igen og skrev de sidste akter. Han kaldte stykke for En Idealist, og 16. september 1924 indsendte han det til Det Kongelige Teater. Efter lang tids ventetid kom der svar, at stykket var alt for langt. Kaj Munk mente ikke, at han kunne fjerne noget, uden at det gik ud over kvaliteten, og var på nippet til at brænde manuskriptet. Imidlertid fjernede han nogle akter og erstatte dem af nogle få replikker, hvilket var en meget uheldig beskæring og en væsentlig forringelse af stykket. Stykket blev igen indsendt, men tiden gik og han hørte intet.

Ingen i sognet vidste noget om dette, men Fjelking nævner, at han lagde mærke til, at når Kaj Munk kom op til dem i skolen, var der noget, han var urolig for. Prøvede de at spørge ind til hvad det var, var han meget hemmelighedsfuld. Kaj Munk var dog så utålmodig, at han rejste til København, hvor han mødtes med Det Kongelige Teaters kritiker, professor Hans Brix, som blev temmelig chokeret over, at det var en ung landsbypræst, som havde skrevet En Idealist. Brix formanede Munk til tålmodighed, og rådede ham til at rejse hjem og skrive et stykke om bønder. På kort tid skrev Kaj Munk så Ordet, inspireret af en hændelse, der var indtruffet kort før hans rejse til København. En ung gårdmandskone havde født en dreng, og begge døde. Manden, der nu var ladt ene med to små piger, var i

stor sorg, og Kaj Munk var blevet grebet af denne ufattelig store sorg. Han plejede ellers ikke at gå ud i hjemmet ved begravelser, men denne dag var han til stede da Fjelking forrettede sin gerning i hjemmet. Kaj Munk var meget nedtrykt, for han stod overfor det helt ufattelige; at moderen var død var naturens ret, men det lille barn, det var udslettelse af livets fremtid. Kun ved opfyldelse af stor selvbeherskelse var det ham muligt at holde talen i kirken. Han talte over salmeverset fra Du Herre Krist:

*Jeg være vil,
o Jesus mild,
hvor du mig helst vil have;
jeg lukker ind
i sjæl og sind
dig, Herre min,
med al din nådegave.*

”Det blev en gribende prædiken om nådekaldet, der midt i den dybeste sorg rækkes til og modtages af troende mennesker. Vi var alle dybt betagne af det storsyn, han her levendegjorde”, skriver Fjelking.

”I de 20 år, jeg var sammen med KM, lærte jeg ham nøje at kende. Ikke fordi vi førte lange samtaler, for det gjorde vi ikke, ej heller fordi hans forfatterskab omtaltes mellem os, men alene på den måde, han talte og var, fik jeg et indtryk af hans tanker og væremåde”, skriver Fjelking videre. ”I en vis retning var han en idealist. Han stræbte imod det ideelle, men hans veje var kun de gode og retfærdige i modsætning til Herodes, som siger: *Mit mål er ikke at leve, men at være jødernes konge.* For at nå dette mål brugte han ethvert middel, ligegyldigt af hvad art. Samtalen med Kleopetra: *Jeg vil vaske dig, gamle, vaske dig og så lade Casar se dig – uden lokker, uden øjenbryn, uden sminke, uden tænder i munden, og så hente Antonius. Tør du spille det spil, gamle besmuret skøge?* Herodes går sin undergang i møde. Da **magten** tog magten fra Hitler, mistede han **magten**, skrev KM.

Ideen i skuespillet *Kærlighed* henleder tanken på epistlen til Fastelavns søndag, anden række: *Kærligheden er tålmodig, kærligheden er mild, den misunder ikke, kærligheden praler ikke, bilder sig ikke noget ind. Den gør intet usømmeligt, søger ikke sit eget, hidser sig ikke op, bærer ikke nag. Den finder ikke sin glæde i uretten, men glæder sig ved sandheden. Den tåler alt, tror alt, håber alt, udholder alt. Kærligheden hører aldrig op.* Jeg har set stykket opført to gange. Første gang med Bodil Ipsen i hovedrollen som Ingeborg. Hun forstod ikke ideen i stykket, og spillede rollen som elskerinde, hvad den ikke er. Anden gang jeg så stykket, havde Ingeborg Brams rollen.

Hun forstod meningen og spillede rollen med stor dygtighed til succes. Hun forstod at løfte stykket op i et højere plan i den lille scene, da hun betror præsten, at hun skal have et barn, hvorover hun er dybt fortvivlet, helt utrøstelig, fordi det ikke er præsten, der er fader til det. Hvis han havde været det, ville hun have været lykkelig, da det var frugten af deres kærlighed, men da han ikke er det, er hun fortvivlet fordi hun har været utro – ikke mod sin mand, som hun ikke skænker en tanke, men fordi hun har været utro mod kærligheden.

Niels Ebbesen handler om ondskab, vold og uretfærdighed, men alt dette går sin undergang i møde (før vi har jaget alle fjenderne/tyskerne, der vil vor undergang, ned over grænsen eller ned under jorden, hvad de nu helst vil, for fri må vi være for at leve). Niels Ebbesen rejser, skønt han mister livet, han sætter livet ind for sin sag. Det samme gjorde KM i kampen mod det onde, og skønt han mister livet, sejrer han. Ondskaben kan herske en tid, men den går sin undergang i møde overfor det gode, som består. I Gertruds replik *Du skal ride*, Niels sætter KM et minde om sin mor, der var en stærk kvinde ligesom Gertrud.

Det er mit indtryk, at KM er Niels Ebbesen, for som denne ville han sætte livet ind mod vold og undertrykkelse (thi fri må vi være for at leve). Det kom ikke til udtryk, men når han sad hensunken i sine tanker, kunne han komme med et udtryk, der tydede der mod. Da kampen blev voldsommere, og meget tydede på, at han var i fare, blev vejen til Sverige åbnet to gange for at bringe ham i sikkerhed, men han ville ikke svigte i en sag, han fuldstændig gik ind for. Han var rimeligvis indforstået med, at det ville ende med, at tyskerne tog ham, og han har talt med Lise derom, ellers ville hun ikke kunne stå så roligt, da KM for sidste gang gik forbi hende og børnene.

Da jeg fik at vide, at tyskerne havde myrdet ham, var jeg taknemmelig, at der ikke var hændt ham noget værre. Havde de sat ham i fængsel og berøvet ham friheden, var det sandsynligt, at han med en så voldsom natur ville være blevet sindssyg og være vendt hjem som et stakkels nedbrudt menneske, for hvem livet intet værd havde. Som modsætning til de to idealister, vandt KM sejren i sin død”.

Verdenskrigen

Fjelking skriver et stort afsnit om Kaj Munk under 2. Verdenskrig, og kommer her frem med mange personlige oplevelser af digterpræstens ageren, ikke mindst om de omdiskuterede taler ved højskolerne i Ollerup og Gjerløv. Ordene under overskriften *9. april 1940* lyder således:

”Der var en tid, da Kaj Munk syntes, at Hitlers diktatur, der udfoldede kraft, beslutsomhed og foretagsomhed, måtte kunne bringe menneskerne de goder, som det hjemlige demokrati med dets mange kompromiser ikke var i stand til. Men da Hitler satte ind med sine jødeforfølgelser, fordømte han dette på det skarpeste.

Da Gerda Kristoffersen i 1939 var på turne i Sønderjylland med *Han sidder ved Smeltediglen* vakte dette tyskernes forbitrelse i den grad i Åbenrå, at det kom til demonstrationer i byen. Det var navnlig slutreplikken ”og du skal i min alderdom føde mig en søn, og han skal blive en god tysker”, der vakte forbitrelse. Efter ministeriets henstilling blev forestillingen opgivet og turneen afbrudt, hvilket var meget imod Kaj Munks ønske, og personligt protesterede han, idet han i ornat oplæste stykket i Tiim kirke.

I marts gjorde Kaj Munk en rejse til Paris. Han var i sit sinds oprør, han syntes han var hjemløs. Det var hans hensigt at fortsætte til Rom, men da var det, at Hitler brød ind i Tjekkoslaviet, og denne nedtrampning af al retfærdighed gjorde et så voldsomt indtryk på Kaj Munk, at han i Jyllands-Posten skrev en harmdirrende artikel mod Hitler og hele hans brutale fremfærd. Denne artikel betegner et brud med Hitler, om hvem han siger, at han har nået den linje i sin udvikling, der fører bort fra ham selv; han kan ikke magte sin egen magt.

I dagbladene for 5. april 1940 havde Kaj Munk skrevet en lille artikel, beregnet for den sønderjyske dag. Artiklen hedder *Bro og Front*, og i den hedder det: ”Front så langt som vi er danske, front mod alle kræfter, der vil tage det fra os. Men også bro, at også Norden og Tyskland kan finde hinanden og udnytte alle muligheder for forståelse og samarbejde og fælles menneskelighed”.

Så kom den 9. april 1940, og hermed måtte al brobygningsarbejde mod syd standses, og alt måtte blive front. Da de tyske soldater rykkede ind over vor grænse, gjorde det et forfærdeligt indtryk på Kaj Munk. Straks om morgenen tog han op i skolen, hvor han fortalte børnene om det skete. De sang nogle fædrelandssange og salmer, hvorefter de gik hjem med bud til deres forældre om at samles i kirken. Han var klar over, at nu ville det blive kamp, og i denne ville han være med. Han vidste, at med våben kunne han ikke yde noget, men han forstod også, at den eneste magt Hitler ikke kunne overvinde var kirken, og her ville Kaj Munk kæmpe. ”Når én mand rejser sig, rejser flere sig, til sidst alle”, hvilket er slutreplikken i Niels Ebbesen. Kaj Munk blev således den første frihedskæmper, og han ville føre kampen på kirken grund.

Men nu den 9. april blev Danmark draget ind i krigen, og nu måtte vi vende os mod nazismen og gøre modstand. Det var årsagen til, at han havde budsendt sognets folk, og

hen på eftermiddagen var kirken fyldt. I den tale han holdt til menigheden, pegede han på den grund, fra hvilken kampen skulle føres mod fjenden. At der ville blive kamp fra Kaj Munks side, var han ikke i tvivl om, men han vidste også, at denne våbenløse kamp ville blive farlig. Samme dag skrev han sit lille digt. Fortvivlet og som han vist nok anså for sit bedste:

*De tusind år – så blev de væk,
i morgen klokken 5 af skræk.*

Ved planlægelse af Dybbøldagen i Sønderborg 1940 havde man anmodet Kaj Munk om at tale i et hotel, men efter 9. april var man bange for at udæske tyskerne, og man aflyste mødet. Dette var Kaj Munk ikke tilfreds med, og han bad om lov til at tale i kirken, og dette gik man med til. I den fyldte kirke talte Kaj Munk om, at nu gjaldt det om ikke at tabe modet, thi lidelse er for den kristne ikke bare ulykke, men gennem nederlaget går vejen til sejr. I skjulte vendinger pegede han på den nederdrægtighed, hvormed de tyske voldsherrer havde overfaldet et lille værgeløst land.

I den følgende tid førte han et voldsomt sprog i skrift og tale imod tyskerne. Han forstod, at nu krævedes der kamp og navnlig offer. Han forstod også, at denne kamp kunne føre til døden. I et brev kort efter besættelsen skrev han: *1332 – 1340 – 9 år og så atterdag*. Her havde han i sit sind fremkaldt en periode i Danmarks historie, og denne gik han og syslede med.

Imidlertid fortsatte han sin tale- og skribentvirksomhed.

På Ollerup gymnastikhøjskole holdt han en tale den 28. juli 1940. I denne tale rettede han et angreb på den danske regering for dens ynkelige holdning den 9. april, og at Stauning så fuldstændigt havde svigtet forud givne løfter og udtalelser.

Den anden tale holdt Kaj Munk på Gjerløv Idrætsskole den 18. august 1940. Her begyndte han med at udtale, at al kultur kom fra de små lande. Således var det i Tyskland før de små lande blev slået sammen til en storhed. Dengang var de små lande kulturbærere, men til gengæld måtte de også bøje sig for den uret der store lande udøvede. Efter Tysklands samling er det blevet et stormagtsbarbari. Talen mundede ud i, at om kampen er aldrig så håbløs, så må dog kæmpe for Danmarks frihed.

Denne tale vakte den største opmærksomhed ikke alene hos den danske regering, men også blandt tyskerne, som nu indså, at der skulle gøres noget for at bremse denne uforfærdede mand, der kaldte til kamp mod voldsherrerne.

Til at begynde med forbyder tyskerne ”Dagens Nyheder” at bringe artikler af Kaj Munk. Også andre danske blade bliver betænkelige, og efterhånden er det vanskeligt for Kaj Munk at få nogen til at trykke hans skrifter. Således da han skrev ”Niels Ebbesen”, besættelsestidens betydeligste skuespil. Dette skuespil fik sin betydelige mission i besættelsestiden. Det blev færdigt i juni 1940. Han ændrede lidt ved replikkerne, og længere hen på sommeren blev det maskinskrevet, men der var ingen, der turde trykke det, langt mindre udgive det. Men så tog oplæserne fat.

Stykket blev første gang læst op i Nordborg af Kaj Munk den 21. november 1940. Havnbjerg hjemstavnsforening havde indbudt til dette møde. Salen på Nørherredhus var fyldt, og det blev en uforglemmelig aften for tilhørerne.

DA jeg næste år var sammen med Kaj Munk i min oktoberferie, havde vi besøg af en lærer fra Askov. Han fortalte, at han fejrede en slags jubilæum, idet han havde læst Niels Ebbesen op 50 gange i forsamlingshuse, så stykket blev snart almindelig kendt.

Det kunne ikke undgås, at tyskerne lagde mærke til denne uforfærdede mand, og selv forstod Kaj Munk også faren ved denne skribent- og foredragsvirksomhed. Allerede hen på sommeren svarede han på en indbydelse, at *han gerne kom hvis tyskerne lod ham leve så længe*. Tyskerne nedlagde nu forbud for alle blade om at optage artikler om Kaj Munk.

Niels Ebbesen var blevet maskinskrevet i nogle hundrede eksemplarer til brug for oplæsere, men i 1942 påtog et forlag sig risikoen, at trykke bogen i et stort oplag. Bogen blev spredt ud over hele landet til boghandlerne, som hurtigt forsynede deres kunder med et eksemplar. Samtidigt lykkedes det at bringe en del eksemplarer illegalt til Sverige, hvor det blev opført på teateret. Det var heldigt, at folk havde været hurtige i vendingen, for samme dag bogen udkom, blev den forbudt og alle eksemplarer beslaglagt af det danske politi, men på tyskernes forlangende.

Kaj Munk blev tilsagt i udenrigsministeriet, hvor ministeren forlangte, at han skulle moderere sine udtryk, ellers endte det med, at han blev sat fast, men Kaj Munk erklærede, at det var ham en nødvendighed at tale således. Herefter fortsatte han sine hårde angreb mod tyskerne. Udenrigsminister Scavenius blev herover meget forbitret og forlangte, at kirkeministeren skulle afskedige Kaj Munk, hvilket kirkeministeren nægtede.

I juli 1942 havde Billedbladet nogle billeder af Kaj Munk, og under et af dem stod, at han hørte radio kl. 18.30. Tyskerne blev rasende og ville hjemkalde bladet; det var umuligt da bladet var spredt ud over hele landet, og folk morede sig.

Kaj Munk glædede sig over den foragt, tyskerne mødte rundt om i landet, og i september begyndte han at tænke på, om tiden nu ikke var inde til at erklære tyskerne krig. Det var nu ikke længere muligt for Kaj Munk at få noget som helst udgivet i aviser, ingen turde optage hans artikler. Han giver sig således til at skrive prædikener, og der udkommer to samlinger. Dette turde tyskerne ikke forbyde.

Tyskerne var stadig på vagt overfor ham, næsten alt var lukket for ham, end ikke i forsamlingshusene måtte han komme, tilbage var kun kirken, det eneste sted han kunne tale, og fra prædikestolen førte han kampen videre mod vore fjender med uformindsket kraft. I Viborg domkirke prædikede han for en fyldt kirke. I denne prædiken sagde han: ”Vi ønsker alle tyskere ud af landet undtagen én”. (Jeg så det i hans manuskript, ingen turde referere det.

Det stod nu klart for hans nærmeste, at man aldrig vidste, hvornår tyskerne besluttede hans død, og i begyndelsen af 1943 kom Arne Sørensen med engelske bud om at hjælpe ham til flugt, så han fra London kunne tale til sine landsmænd, men Kaj Munk sagde nej. Modstanden mod tyskerne rundt om i landet begyndte nu at blive generende for dem, og denne modstand glædede sikkert Kaj Munk. I Niels Ebbesen siger han, at når én mand rejser sig, rejser sig mange og til sidst står alle, det var dette han begyndte at se virkeliggjort.

I de sidste prædikener han havde udsendt, havde han henvist til det norske broderfolk som et forbillede på mod og kraft, og da samtidig kirkelige blade i Danmark begyndte at omtale den norske kirkekamp, udsendte udenrigsministeriet et cirkulære til alle præster, hvori der henstilles til, at præsterne ikke omtaler den norske kirkekamp. Det var i midten af marts 1943. Men den 27. marts sendte Kaj Munk Scavenius en skrivelse, som for eftertiden vil være et klassisk dokument. Heri står blandt andet: ”Jeg skal hermed tillade mig aller ærbødigst at meddele det høje ministerium, at jeg agter ikke blot ikke at adlyde det --- men handle stik imod det” og længere nede: ”Det er bedre at skade Danmark i forholdet til tyskerne end i forholdet til den Herre Jesus”. Skrivelsen sendte han til Scavenius personligt, og han underskrev sig sognepræst. Hermed ville Kaj Munk vise, at nu står han ikke som frihedskæmper, men han står langt stærkere, så han endog kan trods en dansk minister; han står på kirkens grund. Scavenius blev ham svar skyldig.

Den 29. august skete regeringens endelige brud med tyskerne, og samme sag fik Kaj Munk besøg af en illegal musiker, der opholdt sig i Vedersø. Han tilbød at hjælpe ham til Sverige, men Kaj Munk erklærede, at han ikke ville flygte. Han følte nemlig, at det var hans pligt at blive hos sine landsmænd og deltage i den kamp, han nu vidste måtte ende med hans død. Han følte sig nu afklaret. Han havde sat sine rige evner og sit liv ind i kampen mod undertrykkerne. At nå til dette havde været svært for ham. 5 små børn og en ung kone

stod om ham, men også den store kærlighed til disse måtte ofres, og det var hans største offer.

Nu kom der ordre fra Berlin om at indlede jødeforfølgelsen i Danmark. Dette brutale overfald på vore jødiske landsmænd vakte Kaj Munks fuldstændige forbitrelse. Kun et sted kunne han lade sin røst høre, nemlig i kirken, alt andet var ham lukket. Han skrev til biskop Fuglsang-Damgård om at få lov til at prædike i Helligåndskirken, og gudstjenesten skulle så afholdes den 21. november 1943. Glad rejste Kaj Munk til København, men om lørdagen nedlagde doktor Best forbud. At gribe ind på kirkens område var enestående i besættelsestiden. Kaj Munk var meget utilfreds med at kirken ikke ville rejse sig til kamp mod tyskerne, og at Fuglsang-Damgård ikke stod anderledes fast. Han rejste derefter hjem til Vedersø. Men den 5. december havde domkirkens sognepræst selvstændig tilbudt Kaj Munk at prædike i domkirken. Lykkelig over endnu engang inden sin død at få lov til at tale til en forsamling rejste han til København. Der skete ingen bekendtgørelse, men det rygtedes hurtigt, og snart var kirken mere end fuld.

Derefter rejste han hjem for at holde jul med sine venner og sin familie. Han syntes nu, at hans mission var endt. Der var blot en ting endnu, han gerne ville have bragt færdigt. Han havde i flere år syslet med at skrive et stort skuespil om apostlen Paulus, men han havde ikke kunnet få det til at gå, men 4. juledag sluttede han et udkast til dette skuespil i 5 akter. Selv om det ikke var gennemarbejdet, så var det tilrettelagt således, at andre kunne gøre det færdigt til opførelse. Han havde engang sagt, at når han engang havde fået skrevet dette skuespil, havde han nået hvad han ville, og derefter syntes han, at han ikke havde mere, og ejendommeligt nok skulle det blive det sidste, han skrev, inden morderne hentede ham tirsdag den 4. januar 1944.

Nytårsdag holdt han i Vedersø kirke en streng tale til menigheden. Han slukkede alterlysene, orgelet spillede ikke, og iført sin overfrakke og med halstørklæde stod han i kordøren ved siden af juletræet og holdt sin tale.

Næste dag var en søndag, og da holdt han en hjertegribende prædiken på evangelisk grund. Sammen med hele menigheden gik han til alters. Til denne prædiken findes der intet manuskript, det er som om dette skulle være forbeholdt hans trofaste menighed. Det var sidste gang, han talte i Vedersø.

En eftermiddag mellem jul og nytår kom en fremmed mand ned i præstegården. På gårdspladsen traf han forpagteren Kristen Bertelsen, med hvem han kom i snak. Kristen antog, at det var en tilfældig nysgerrig, af dem kom der flere af i årets løb. Den fremmed navngav sig ikke, eller hvad hans hensigt var. Med vestjysk gæstfrihed og tilmed i juletiden

indbød han den fremmede til en kop kaffe. Den fremmede forhørte sig, om Kaj Munk var hjemme i juletiden, om hans hunde og andet mere. Derefter forlod den fremmede præstegården. Den fremmede var Poul Heinrich Schönlein. Han var udset til at være leder af morderne, fordi han talte dansk – han var fra Flensborg. Han undersøgte kørselsforholdene, hvorefter han rejste til Flensborg.

Morderbanden bestod af en SS-mand, gestapoomand Leo Neuman Nebel, Otto Schwerdt, kriminalråd Curt Carstensen og Poul Heinrich Schönlein. Det var meningen, at Kaj Munk skulle have været skudt i sit hjem, men Schönlein kunne ikke være med til det, da Kaj Munk befandt sig hos sin familie. Schönlein ville nu føre ham op på hans arbejdsværelse, men ombestemte sig, og Kaj Munk blev ført bort i bilen og skudt ved Hørbylunde.

Om natten havde det sneet lidt, så liget var dækket af sne. Da en mælkekusk næste morgen kørte sin tur og kom forbi stedet, syntes han, det var en mærkelig dyng, der lå på græsrabatten. Han gav politiet i Silkeborg underretning. Liget blev bragt til hospitalet i Silkeborg, hvor undersøgelsen fandt sted. Det danske politi sporede morderne til Åbenrå, men blev af det tyske politi forhindret i at foretage sig videre. Forbitrelsen over dette mord var stor over hele landet, og tyskerne opnåede kun, at modstandsbevægelsen i den følgende tid blev stærkere og stadig mere generende for tyskerne.

Der gik rygter om, at han havde været udsat for tortur, men det passer ikke. ”Niels Skytte, som hentede ham på sygehuset i Herning og så ham, fortalte mig, at han var blevet ramt af to nakkeskud, begge dødelige. Den ene kugle var gået ud under øjet, den anden ved næsen over tænderne”.

Fredag den 7. januar rejste Kisse og jeg til Vedersø for at deltage i begravelsen. Vi kom til Ulfborg station om aftenen. Det var en smuk aften med fuldmåne, stille vejr og let frost. Nu gjaldt det om at få en bil, og af en portør fik jeg at vide, at der et stykke henne i gaden boede en vognmand Karl. Jeg gik hen og bankede på, konen kom ud og sagde, at Karl lige var kommet hjem og var træt., så han kunne ikke køre. Jeg bad hende gå ind og spørge, om Karl alligevel ikke kunne klare turen, men lidt efter kom hun og sagde, at bilen var i stykker, så den kunne ikke køre. Dermed gik hun ind og låsede døren. En fremmed yngre dame havde imidlertid tilsluttet sig os. Jeg gik hen og bankede på vinduet og råbte: ”Lad os nu komme af sted, Karl, De har jo så tit kørt for Kaj Munk og mig, når vi skulle på jagt”. Så var der ikke noget i vejen, og vi startede med det samme. På vejen derud fortalte Karl mig, at han ikke holdt af at køre om aftenen, for de tyske soldater var ofte fulde, og så morede de sig med at skyde efter folks vinduer, når der var en lys plet, med deres revolver.

Vi overnattede hos Skytte. Næste dag, begravelsesdagen, var det et væmmeligt surt vejr. Om natten patruljerede betjent rundt om kirken, idet der var gået rygter om, at tyskerne ville stjæle kisten og hemmeligt begrave den. Om de har villet det, ved jeg ikke, der skete intet. Til begravelsen var der kun adgang for sognets folk, samt særligt indbudte: Biskop Scharling og biskop Hegermann Lindencrone. I koret havde 53 præster taget opstilling. Nøjgård holdt talen. Et stort stykke af kirkegården var indhegnet med et reb for at give plads til et væld af kranser og blomster, der var kommet fra København i to busser. Flere hundrede mennesker havde taget opstilling udenfor rebet. Tyskerne havde nedlagt forbud mod flagning, men hen imod middag blev forbuddet ophævet. Provsten havde givet ordre til, at der skulle ringes i alle kirker i herredet. Klokke 12 forlod alle arbejdere i Ringkøbing arbejdspladserne. Det var bestemt, at begravelsen skulle foregå uden opsigt af nogen art, men da jordpåkastelsen havde fundet sted, istemte pastor Christensen fra *Tim Vor Gud han er så fast en borg*, og hele følget sang med, idet det troede, at det hørte med, men det gjorde det ikke.

Om søndagen holdt pastor Bertelsen, tidligere hjælpepræst hos Kaj Munk, en meget smuk mindegudstjeneste.

Skoler i Havnbjerg⁷⁾

Skoler blev nødvendige efter at kong Christian VI i 1736 havde indført konfirmationen i Danmark. For at børnene skulle kunne gøre rede for deres børnelærdom, måtte de kunne læse. Da Fjelking kom til Havnbjerg i 1926, havde der således været skole i byen i omkring 200 år. Havnbjergs første skolemester var Jeb Thomsen (*1642 - †1720), og bestillingen gik i arv fra far til søn. Skolehuset lå på Vestervej 3, og var skolemesterens private hus, hvor skolestuen var indrettet i en tilbygning i den ene ende af huset. Undervisningen bestod i at lære den lille katekismus, at regne, læse og skrive; nogle steder lærte børnene dog ikke at skrive. Som skolemestre brugte man mænd, der havde tilegnet sig lidt bedre undervisning end gennemsnittet af befolkningen og derfor kunne skrive og regne lidt.

I 1721, da hertugdømmet Slesvig formelt inkorporeret i Danmark, påbegyndte man en tiltrængt forbedring af skolevæsenet. Det blev kirkens ansvar at forestå istandsættelse af skolebygningerne så de fik en rummelig skolestue, forstue og beboelse med køkken og kammer. Desuden skulle der være gårdsplads, stald og kålhav. På den måde kobledes kirken degnekaldet sammen med skolerne, så degnen nu også skulle være førstelærer. I Havnbjerg havde degnen indtil 1823 ansvaret for underlærerne. Da overgik det til

provsten, der efterfølgende også måtte holde øje med om underlærerne. Opførte de sig dårligt eller kunne de ikke klare eksamenen, blev de afskediget.

I 1768 byggede man en ny skole der lå på Tingstedvej nedenfor kirken, tæt på præstegården.

Skole fungerede indtil 1841 og bestod af 9 rum: Mod vest en stald og en lade, arbejdskammer,

sengesteder og stuekammer, midt i huset dagligstue, køkken og forstue og mod øst en skolestue. Som de fleste skolelærerkald på landet dengang, var embedet dårligt og skole meget

lille. Foruden den tilhørende skolelod med fri bolig og have samt en smule brænde og tørv, bestod indtægterne af den ugentlige skoleskilling for hvert barn. Hertil kom en beskedne hjælp fra kirkekassen.

I 1814 kom der tvungen regelmæssig skolegang for børn fra 7 år til konfirmationsalderen, og man begyndte at drøfte hvorledes man kunne udvide skolen. Konklusionen blev, at der blev bygget en ny neden for kirken, hvor det nuværende sognehus ligger. Den blev indviet 11. juli 1832 og havde plads til to klasser og to lærere – hver klasse kunne nu få deres egen

Figur 15: Havnbjergs skole fra 1768 til 1841 ved Tingstedvej. Tegnet af J. Raben; Lokalhistorisk Arkiv, Nordborg

Figur 16: Lærerboligen på Skolevej ved Havnbjergs anden skole; Lokalhistorisk Arkiv, Nordborg

lærer, og rengøringen blev udført af de større skolepiger. In 1883 blev stråtaget udskiftet med et tegltag, og samtidig blev der antaget en rengøringsdame. Dermed ophørte rengøringen for skolepigerne, som havde gjort rent i 51 år. Børnene gik i skole 6 timer hver dag, og blev undervist i religion, dansk, regning og skrivning, og begge klasser deltog desuden i gymnastik. Lærerne imellem opstod der hyppigt stridigheder fordi de boede så tæt på hinanden. Især kom det til stridigheder hvis den ene lærer havde familie, så i 1841 opførtes en lærerbolig, som vendte siden mod øst ud mod vejen, og som afløste det gamle skolehus på Tingstedvej, som man formoder blev anvendt til lærerbolig da skolen her blev lukket.

Under krigen i 1864 blev skolen, det gamle våbenhus ved Havnbjerg kirke samt et par nyopførte gård i Havnbjerg anvendt til lazaret. Børnene gik i denne tid i derfor skole i det nyopførte (1857) kirketårn og i det gamle fattighus ved kirken.

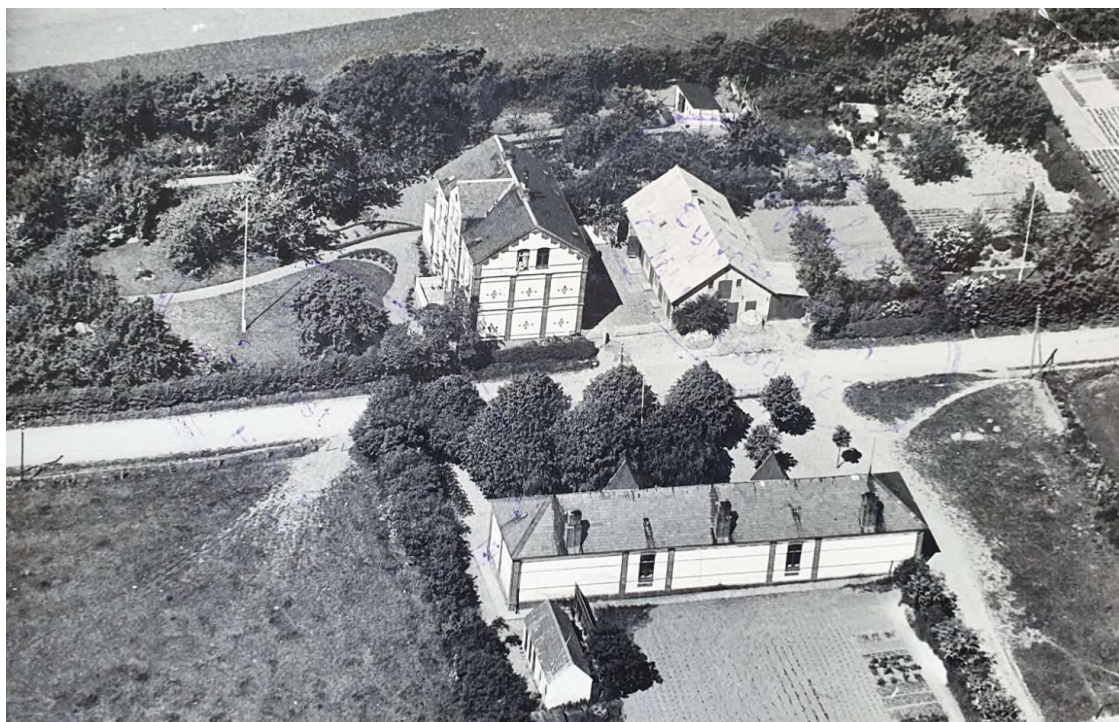

Figur 17: Havnbjergs tredje skole vest for kirken fotograferet omkring 1910; privatfoto

Problemerne var dog ikke løst med opførelsen af denne nye lærerbolig. 3 lærere var nemlig døde lige efter hinanden i løbet af 1890'erne, og da man egentlig ønskede en skoleudvidelse, fremdrog man, at boligen var usund at bo i. Man besluttede derfor, at skolen skulle rives ned, og at der i stedet skulle opføres en ny skole. Denne bygning består stadig – da den ophørte at med at blive anvendt til skole, blev der kommunekontor og i dag er der sognehus. Denne nye skolen fik plads til tre klasser, så foruden første- og andenlærer, blev der også ansat en lærerinde. Lærerboligen på den anden side af Skolevej blev ombygget til en toetagers lærerbolig, og det var her familien Fjelking kom til at bo i stueetagen og andenlæreren Hans Andresen flyttede ind på første sal. Øverst oppe boede

e frøken. Til lærerboligen hørte en tilbygning, som bl.a. blev anvendt til vaskerum, og på loftet her havde Fjelking et godt værksted til træarbejder.

Figur 2118: Havnbjergs tredje skole og lærerboligen overfor, fotograferet omkring 1940; privatfoto

Skolesagen i Havnbjerg

I november 1938 afholdtes møde på Havnbjerg kro om en ny ordning af skoleforholdene i Havnbjerg. Amtskonsulenten deltog og fremførte to forslag: 1) Tilslutning til Nordborg for børn fra 10 år, og 2) opførelse af en ny, selvstændig skole. På mødet var der overvejende stemning for opførelse af en ny skole, og sognerådet henvendte sig derfor til arkitekt Bill i Sønderborg, som i løbet af det følgende år udarbejdede en tegning og et prisoverslag. Prisen var imidlertid så høj, at sognerådet ikke turde påtage sig ansvaret for den store gæld, som sognet ville komme i, og sagen blev henlagt. I sommeren 1941 kom en gymnastikinspektør og en amtsskolekonsulent til Havnbjerg for sammen med sognerådet at finde en egnet plads til anlæg af en sportsplads. Ved denne lejlighed foreslog Fjelking, at der straks byggedes en gymnastiksal som en begyndelse til en ny skole. Forslaget vandt gehør, og arkitekten blev bedt om at udarbejde en ny tegning og et nyt overslag, som blev forelagt sogneråd, skolekommission, skolenævn og lærere i december 1941. Ingen var dog stemt for at gennemføre forslaget på grund af den høje pris.

På mødet forsøgte skolenævnets formand Peter Thomsen, Elsmark, at vende stemningen for en tilslutning til Nordborg. Han havde på egen hånd indhentet oplysning om prisen pr. barn for undervisningen i Nordborg og han havde aftalt med andenlæreren, at han sammen med børnene ville blive forflyttet til Nordborg, hvilket andenlæreren ikke lagde skjul på, var i hans interesse. Argumentet var, at det ville blive billigere og børnene ville få en bedre undervisning. Sognerådsformanden gik dog imod forslaget, idet han hævdede, at det ville være en svækkelse for sognet og gøre de unge fremmede i sognet. Mødet blev herefter suspenderet og et nyt møde indkaldt til 7. januar 1942. Til dette møde mødte folk talstærkt op, idet de forventede, at skolenævnets formand ville møde op med mange støtter, der kunne fremtvinge tilslutning til tilslutningen til Nordborg. Dette blev dog ikke tilfældet, idet kun få henover julen var blevet overbevist af Thomsen. Amtskonsulenten ledte mødet og fremlagde neutralt begge forslag uden at anbefale noget. Pastor Nehm talte meget stærkt imod en tilslutning, idet han mente, at det børnene kunne lære mere i Nordborg ikke havde videre betydning for dem, og nationalt og sognemæssigt set var det forkasteligt at nedlægge sogneskolen. Flere andre støttede præstens holdning og høstede bifald fra næsten samtlige ved mødet. Sognerådsformanden gav på stedet tilsagn om, at kommunen ville betale undervisningen for de børn fra Havnbjerg, der ønskede at gå i mellemskolen⁵⁾ i Nordborg og var egnede dertil. Byggesagen blev derefter sat i bero i 5 år.

For at klare undervisningen af det stigende antal børn, mødte børnene en kort overgang i 1945 på skift i skolen. 5., 6. og 7. klasse gik om formiddagen, medens 3. og 4. klasse mødte om eftermiddagen. Denne ordning varede dog kun i et år, for ved skoleårets begyndelse 1. april 1946 og de næste 10 år blev der fem klasser tilbage på skolen – de øvrige kom til Nordborg Skole.¹⁰

Den nye, store skole med 10 årgange stod færdig til åbning 1. maj 1956, og de Havnbjergbørn, der havde gået i Nordborg kunne nu komme tilbage til sognet. Fjelking trådte året efter tilbage som førstelærer, og da skolens andenlærer, Hans Andresen, ikke ønskede at blive førstelærer, blev stillingen opslået ledig og overtaget af Hans Solmer, som fik titel af skoleinspektør.

Beslutningen om at bevare en skole i Havnbjerg viste sig at være forudseende og rigtig – i 1968 blev skolen udvidet til cirka det dobbelte, og i dens storhedstid i 1970'erne var der flere end 600 elever og omkring 60 lærere ansat. Skolen fungerede indtil 2013, hvor elevtallet imidlertid var faldet så voldsomt, at skolen blev nedlagt. Dels var befolkningsgrundlaget i Havnbjerg faldet væsentligt og dels lokkede en lille håndfuld nærliggende private skoler mange forældre som et alternativ til kommuneskolen. Resultatet blev, at alle børnene fra Havnbjerg og omegn nu igen måtte gå i folkeskolen i

Nordborg eller i en privatskole i Broballe, Østerlund, Lunden eller Svenstrup, og en æra på ca. 250 år med skoleundervisning i Havnbjerg var dermed slut.

Figur 19: Havnbjerg skole, ca. 1960; Lokalhistorisk Arkiv Nordborg

Hjemstavnsforeningen

Hjemstavnsforeningen arrangerede bl.a. foredrag om lokale og historiske emner, men en af foreningens stadig synlige tiltag, som Fjelking var drivkraften bag, var etablering i 1962 af tingstedet i Havnbjerg syd for præstegården; se vedlagte håndskitse med tidligere tiders vejføring, som var lidt anderledes end i dag. Af gamle kort over præstegårdsjorder fra 1770 fremgår det, at der her lå en vej kaldt Tingstedvej, hvorfor det var sandsynligt at antage, at der her ved dette vejkryds har ligget et tingsted. Endvidere findes der i præstegårdens arkiver en oplysning fra 1903 om, at der ved dette vejkryds findes ”en hoben store sten”, som endnu fandtes der i 1926, da Fjelking kom til Havnbjerg. Disse sten var kløvede, hvilket udelukkede, at de havde været anvendt til stendiger. Endvidere kan man i Nationalmuseets bog over Danmarks kirker læse, at Havnbjerg kirke i et brev

af 24. juni 1347 tilstås afladsrettigheder. Dette blev i almindelighed kun meddelt de kirker, hvor mange mennesker færdedes.

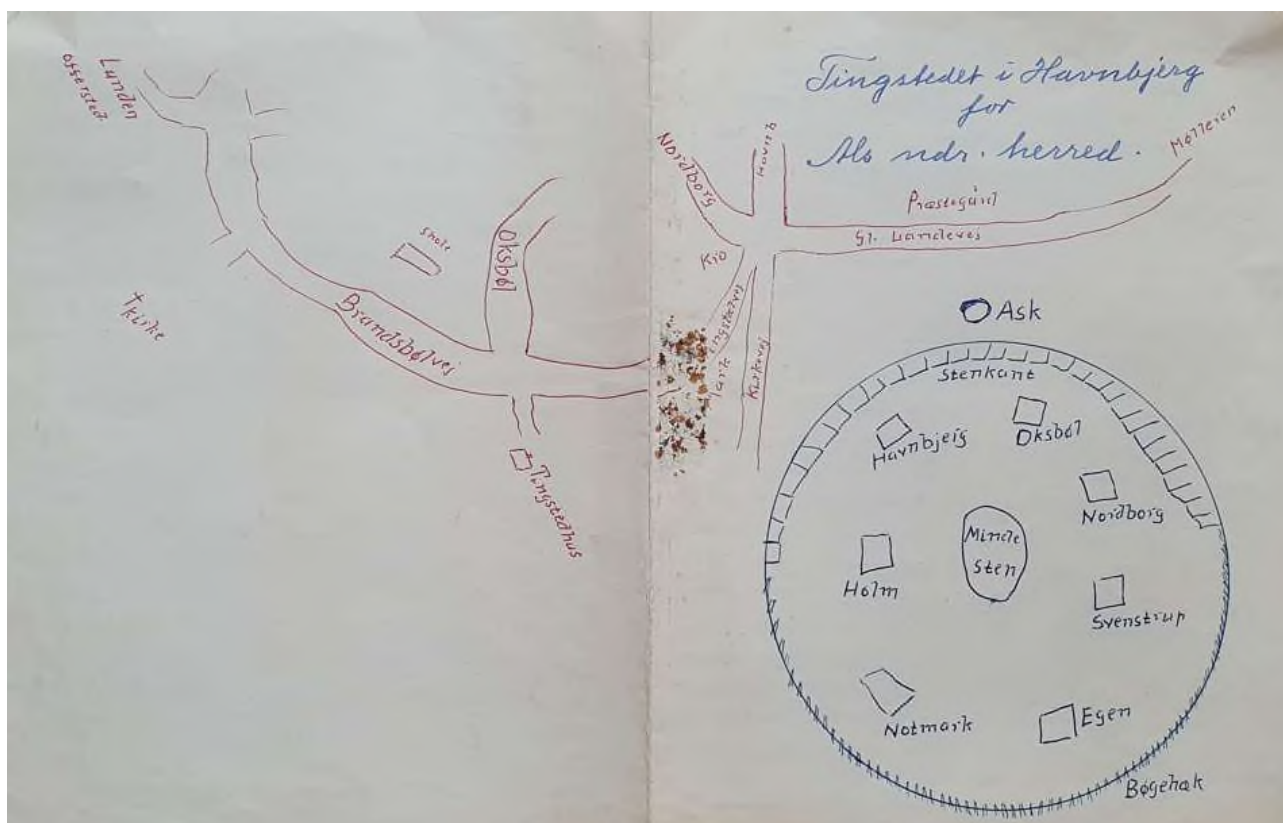

Figur 20: Fjelking ved tingstenen i Havnbjerg; gengivet med tilladelse fra Jydske Vestkysten

Disse to forhold leder tanken hen på, at der på dette sted har været et tingsted, et byting, som tog sig af større og mindre stridigheder i sognet. Var stridigheder ikke til at løse, f.eks. vedrørende jordfordeling, overgav man sagerne til herredstinget i Egen. Tingstedet strækker sig måske helt tilbage til tiden før kristendommens indførelse. Når Fjelking lod tankerne flyve, forestillede han sig, at der havde været en helligdom, et gudehov, på bakken, hvor kirken ligger, og at høvdingen boede, hvor præstegården ligger. Så langt man kan huske tilbage har præstegården altid været sognets største avlsgård, og med sin beliggenhed udenfor bykernen er der måske noget om snakken. Høvdingen var nemlig også præst, gode, og hovet var indhegnet og et så helligt sted, at kun goden måtte betræde det, når han stænkede blod fra offerdyr på gudebilledet.

Fjelking hævdede, at man muligvis havde stødt på spor af stedet i forbindelse med en begravelse i 1963. Denne grav er beliggende nærmest kirkegårdsdiget i yderste gravrække ret syd for kirken, hvor jorden skrånede ned mod Lunden mose. Da denne grav skulle graves

fandt man et hårdt lag 20 cm under muldlaget. Dette lag var kun muligt at grave op ved ”kraftig bearbejdelse”, og det ejendommelige var, at det hårde lag lå i flager af 5 cm tykkelse. Skulle mon dette være stedet, hvor gudehovedet havde ligget? Og er kirken mon bygget så tæt ved i den hensigt, at udlette den hedenske tro og gudsdyrkelse? Tingstedet ligger der smukt og vedligeholdet endnu ved opkørslen til Havnbjerg kirke.

Figur 21: Fjelkings håndtegner kort over området ved tingstedet i Havnbjerg

De sidste år

Selvom Fjelking-familien var flyttet fra Vedersø, opretholdt han kontakten med Lise Munk med besøg i Havnbjerg og Vedersø til han var oppe i årene og så længe han kunne klare turen.

Fjelking betragtede det at være en god kirkesanger for en kunst. ”Man skal nemlig synge en brøkdal af et sekund foran orglet, fordi orglet ikke skal føre, men udelukkende understøtte menighedens sang”, udtalte han ved et interview da han i en alder af 83 år stoppede som degn. Med en stemme af malm havde han da været kirkesanger i 55 år; 11 år i Mindstrup og Vedersø og 44 år i Havnbjerg, her sammen med 4 forskellige præster¹³.

Samtidig med at den nye skole blev opført, havde han bygget sig et lille hus lige overfor, tæt på kirken og tæt på det sted, hvor han mente tingstedet for Havnbjerg havde ligget. Huset kaldte han *Tingstedhus*, og her fik han og Kirstine lov til at tilbringe deres sidste leveår.

Hans gamle Ford fra 1929 kørte han stadig i, og ingen i sognet var i tvivl når hvem der var på vej, når de hørte dens tøffende motor. Var man en af hans gamle elever fra Havnbjerg skole, blev der som den naturligste ting i verden hilst venligt når Fjelking kørte forbi.

Figur 22: Lise Munk, Bitten Clausen og Fjelking i stuen i Havnbjerg; privatfoto

Som pensionist var han stadig bidt af fortiden, og nu fik han tid til at hellige sig sine historiske interesser. Nationalmuseet gav ham til opgave at finde og nedskrive hvad der kunne findes vedrørende sagn og gamle sæder og skikke på Nordals, og han kørte nu rundt og interviewede folk om livet til hverdag og fest. Den beskæftigelse bragte ham i kontakt med mange mennesker. Et sted gjorde han et kup, idet han faldt over et billede fra et alsisk bondebryllup, ved hvilken lejlighed man for første gang skulle have set en hvid brud på Als.

I sit afskedsinterview med *Jydske Tidende* kaldte Fjelking 1960'erne for *atomtiden*. ”Nutiden er jo helt og holdent præget af Danfoss, og hvad dermed alt er fulgt. Men pudsigt er det at mærke sig, at livet på de gamle slægtsgårde i sognet er forblevet aldeles upåvirket af den industrielle eksplosion. Alligevel er den gamle tid forbi. Det skønne terræn er planeret og ødelagt af fabriksbygninger. Atomtiden er over os! Og samfølelsen, der var et af tidligere tiders karakteristika, er borte. Det er den pris, der må betales for fremskridtet”. Men

Fjelking beklagede ikke udviklingen. ”Det har været en fornøjelse at se virksomheden blive til og vokse sig så mægtig, og den vokser jo stadig og giver godt levebrød til stadig flere og flere mennesker. Jeg har kunnet følge Mads Clausens hele udvikling fra han startede ovre i hønsehuset, og ingen rigtig troede på, hvad den unge ingeniør gik og lavede. Det var også mig, der talte over Mads Clausen, før hans bære blev ført fra hjemmet til kirkegården. Mads Clausen blev et begreb på Als. At

Havnbjerg Kirke i dag står så smukt både udvendigt og

Figur 23: Hr. og fru Fjelking foran deres hus på Skolevej i Havnbjerg; privatfoto

indvendigt skyldes hans gaver, Han nåede meget og gav meget væk. Da jeg i sin tid kom til skolen, kunne man se på børnene, hvem der kom fra småkårshjem. Det fortalte deres påklædning og de fattige fedtemadder, de pakkede ud. I dag kan man ikke se, hvilke børn der er fra husmandshjem, og hvilke, der er direktørbørn. Det er måske det største Mads Clausen udrettede”.⁸⁾

Kirstine Fjelking døde i 1971 og Jan Fjelking i 1977, og de ligger begravet på Havnbjerg kirkegård.

Figur 27: Gravstenen på Havnbjerg Kirkegård; <https://www.dk-gravsten.dk>

Datteren Esther Fjelking havde uddannet sig til pianist og musikpædagog. Det meste af livet var hun bosat i København, hvor hun ernærede sig som musikpædagog på Det Kongelige Danske Musikkonservatorium og som akkompagnatør for forskellige sangere ved koncerter. På grund af meningitis kunne Esther ikke deltage ved moderens begravelse, hvilket tog hårdt på hende. Efter faderens død overtog hun forældrenes hus i Havnbjerg, hvor hun levede resten af sine dage.

Skæbnetal

Jan Fjelking havde mange forskellige interesser, blandt andet var han interesseret i skæbnetal. Han skriver, at ”I tidligere tid havde mennesket den opfattelse, at tallene 7 og 9 samt deres mangefold var skæbnetal, når de mødtes. Man havde ligeledes den opfattelse, at et menneskes celler fornyedes hvert syvende år. Kongerne havde kun deres herredømme så længe de var i besiddelse af deres legemskraft, når den svandt bort, måtte der et kongeofer til, for at den unge kraft kunne overtage magten, og i disse tilfælde spiller mødet med 7 og 9 ind”. Herefter gennemgår han bl.a. Harald Blåtand, Ansgar, Svend Tveskæg, Erik Ejegod med mange flere, i alt cirka 40 historiske personers skæbnetal. Her et eksempel: ”Erik Mendved er født i 1274 og som to årig bliver han anerkendt som tronarving. Kongemorderne bliver dømt af et nævn på 36 mand (4x9), og af dem dømmer de 27 (3x9) de anklagede skyldig. Forliget med kongemorderne er 9 år efter (mordet på Erik V Klipping, som var Erik Menveds far) i 1296. 7 år efter gifter enken sig igen, og Erik bliver myndig. I sit 7. regeringsår fængsler han Jens Grand. Kongen idømmes en bøde på 7x7.000 Mark. Hans broder Kristoffer gør oprør, og det er i det 21. år efter faderens død (3x7) Erik i 1319 dør i sit 27. regeringsår (3x9), hans kriseår”.

Om Kong Christian IV opregner Fjelking følgende: ”Kristian IV født 12. april 1566 på Frederiksborg. Hans fødsel var imødeset med stor forventning, idet der i Danmark ikke var født en tronarving siden Kristian II's fødsel i Viborg 1481, og der var hengået 94 år siden. Men endvidere var det 7 år siden Frederik II's skæbneår, hvor han ville nedlægge kronen. Kristian IV blev hyldet til konge i Danmark 1584, han var da 7 år og til konge i Norge 1591 i sit 14. år (2x7). Efter faderens død i 1588 blev Kristian IV kronet 1596 i sit 9. år efter faderens død. .... Kristian IV blev 1598 gift med Anna Katarina af Brandenburg. Hun dør 1612 og får som flere danske dronninger sin termin efter 14 år (2x7)”.

Også tallene fra Johannes Åbenbaring tager Fjelking under behandling. Således fortæller han om Napoleon: ”Der herskede på hans tid den opfattelse, at han skulle være dyret i Johs. Åbenbaring kap. 13 v. 18: *Her gælder det visdom. Den som har forstand, udregne dyrets tal; thi det er et menneskes tal, og dets tal er 666.* Og videre i kap. 13 v.5: *Og der blev givet det en mund til at tale store ord og bespottelser, og der blev givet det magt til at virke i 42 måneder.* De franske bogstaver har, hvis man i analogi med den hebræiske talberegning lader de første gælde for enere og resten for tiere, følgende talværdier:

a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	v	w	x	y	z
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160

L e E m p e r e u r N a p o l e o n
 Σ 20 5 5 30 60 5 80 5 110 80 40 1 60 50 20 5 50 40 = 666

Quarante deux, på dansk 42, det tidsrum, dyret har magt til at regere:

q u a r a n t e d e u x
 Σ 70 110 1 80 1 40 100 5 4 5 110 140 = 666

Grænsen for Napoleons magt blev 1812; i dette år fyldte han 42 år.

Gamle sagn og fortællinger fra Havnbjerg og Oksbøl

På foranledning af nationalmuseet i København samlede og nedskrev Fjelking som sagt gamle sagn fra Nordals. Her en række eksempler, som Fjelking har skrevet ned.

Havnbjerg og Tågebjerg

Der findes tre sagn om hvorledes Havnbjerg opstod.

1) Kong Hagen har i følge Dansk Atlas VII side 440 bygget Havnbjerg kirke. Hagen var norsk Konge, der engang plyndrede de alsiske Kyster paa sine Vikingetogter. Paa Vestkysten afbrændte han først byen Brandsbøl, der deraf fik sit nuværende Navn. Derpaa drog Hagen videre op i Landet, indtil en tæt Tåge standsede ham paa en Bakke, som endnu kaldes Tågebjerg, saa han måtte raste i tre Dage. Da gjorde han i Kedsomhed det løfte til Gud, at han der i Egnen vilde bygge en Kirke til Guds Moders Ære, hvis Taagen forsvandt den tredje Dag. Det skete, og efter sit Løfte anlagde han en Kirke paa Bakken lige over for til Jomfru Marias Ære. Kirken kaldes endnu efter dens Stifter Hagenbjerg.

2) Kong Hagen var i stærk Taage faret vild her paa Øen. Han gjorde da det Løfte, at der hvor hans først saa sin Flåde, som laa i Sundet, der vilde han bygge en Kirke, og da han kom til den Bakke, der laa lidt syd for Kirken og endnu kaldes Taagebjerg, lettede Taagen, og han saa sin Skibe ligge i Sandvig. Men nu skete det mærkelige, at alt, hvad der om Dagen blev tilført af Byggemateriale, blev om Natten ført over til den Bakke, som ligger Nordfor, der hvor Kirken nu ligger.

3) Der var en Mand, Hagen, paa Besøg paa Nordborg Slot. Paa Hjemvejen var han faret vild i den store Skov, der strækker sig mellem Nordborg og Havnbjerg. Efter sin Bøn til Gud befandt han sig ved Udkanten af Skoven paa en høj Bakke, hvor han byggede en Kirke.

Ridder Brandt

I middelalderen, da Bundsø endnu var en herlig Fjord, hævdede der sig paa Knuden en stærk befæstet Borg, en Ridderborg med høje Taarne og Tinder. Borgens Herre var den mægtige Ridder Brandt. En stor Del af Nørre Herred tilhørte ham, og det varede ikke længe før hans Arbejdere bosatte sig i Nærheden af Borgen, og der opstod en Landsby, som efter Ridderen fik Navnet Brandsbøl. Da Ridder Brandt døde, blev han bisat paa en Mark mellem Brandsbøl og Stevning, og man kastede en stor Gravhøj over Graven. Denne høj kaldes endnu Brandshøj.

En Præst som Genganger

Wegerslev var Præst i Havnbjerg 1778-1806. Straks efter hans Død 1806 gik der underlige Rygter iblandt Folk, at han gik igen. Man fortalte, at han en Dag havde siddet oppe paa Kirketaget og hamret ind paa Kirkens østre Gavl. Især skulde det være Tilfældet, naar Solen skinnede meget klart. Andre vilde have bemærket ham om Natten, naar han i bar Skjorte skød en Trillebør foran sig henad Landevejen. Paa Landevejen mellem Havnbjerg og Lavensby havde han gerne sin Gang, og Folk var i denne Tid meget forskrækkede. Da en Aften Præstens Vogn i Svenstrup kørte hjem fra Nordborg, blev Præstekonen meget forskrækket, da Vognen var omtrent ud for den lille Låge i Præstegaardshaven, thi paa dette Sted sprang pludselig en Mand op paa Vogntrinnet og saa ind i Vognen, og denne Mand var ingen anden end den afdøde Præst Wegerslev. Man sagde, at Wegerslev havde slaet en Pige, som han havde besvangret, ihjel og gravet Liget ned i det nordvestlige Kammer, hvor der siden spøger. Flere Gæster har i Nutiden stået op om Natten og gaet ned til Præsten og erklæret, at de ikke vilde ligge deroppe.

Fra Havnbjerg

I den svenske Krig 1657-59, da Polakkerne og Brandenburgerne plyndrede paa Als, havde Beboerne i Sognet for en stor Del bragt deres Ejendele op i Kirken, hvor det var i Sikkerhed. Der var dengang Jernstænger for Vinduerne, og Døren, som var i den sydlige Ende, havde man muret til. Det skal nemlig være fra den Tid, at man lukkede for denne Dør, som man endnu har tydelige Spor af. Efter Krigen byggede man Vaabehuset mod Nord, hvor igennem der blev Indgang til Kirken. Da Polakkerne skulde rykke tilbage fra Øen, tvang man en Bonde til at køre et Læs af det ranede Gods bort for dem. To Soldater fulgte med for at passe paa ham. Paa Vejen mellem Brandsbøl og Oksbøl, da han kørte over Marken, huggede han i en Fart Hovedet af dem begge med en Segl og beholdt selv Læsset.

Trilstoft

Byerne Brandsbøl og Lunden var før kun een Landsby, som laa paa Jørgen Jacobsens Mark. Marken fører Navnet Trilstoft. Byen nedbrændte fuldstændig paa een Dag. For at undgaa en ny stor Brandulykke, byggede man Byen op igen i to Dele, som endnu ligger. Paa Trilstoft stod en meget stor Tjørn, den største man kendte paa Als. I denne Tjørn blev der hensat Brand for begge Byer. Den 12. Februar 1894 faldt Tjørnen fuldstændig under en stærk Storm. Nu er der kun en Stump tilbage af den.

Erreøl

Peter Kielsen fra Elsmark fortæller: Den 19. November 1763 drak vi i Majkro den salig Ellen Majs Arveøl. Værtinden fra Majkroen var allerede blevet begravet den 31. December 1762, altsaa et Aar før, saa det kunde ikke være tale om Gravøl. Det var Skik og Brug, at Arvingerne eller den ny Mand paa Stedet gav en Tjenstlighed til Byens Folk, overfor hvilke han nu skulde overtage den afdødes Plads. Ved denne Erreøl-Fest drak man den afdødes Minde samtidig med, at man i Taler mindedes den afdødes gode Dyder. Den ny Mand drak sig ind i et godt Forhold til Byens Folk. Gæsterne blev beværtet med Øl og Brændevin. Naar en ny Mand paa en Gaard forsømte dette Gilde, saa udelukkede han sig fra Byens Selskabsliv, og ingen i Byen holdt det for nødvendig at yde ham Hjælp, hvis han skulde komme til at trænge til Naboernes Haandsrækning.

Landbevæbningen på Als eller den alsiske Landstorm

Under arbejdet med at indsamle gamle sagn og fortællinger har Fjelking beskrevet følgende om forholdene på Als under den første slesvigske krig.

”I begyndelsen af den første slesvigske Krig dannedes den alsiske Landstorm. Husfoged Kaptajn F. W. Riegels paa Fægteborg var den 27. Marts 1848 af Frederik den 7. bleven udnævnt til Kommandant over Als, og han overtog straks det Hverv at sammenkalde den alsiske Landstorm.

Allerede den 31. Marts skrev Riegels sit første Opraab til *Den danske Slesviger*, som første Gang skulde udkomme 1. April og offentliggøre Opraabet. Det var i de første Dage af April, at den første Samling af Landstormen fandt Sted. Men mange har vel ikke været tilfreds, da den første Udgave af *Den danske Slesviger* med Opraabet først udkom Lørdag, den 8. April 1848.

Mine kjære og prøvede Landsmænd paa Als. De fleste af Eder kender mig, thi med mange af Eder er jeg opvokset, og Mange har tjent under mig. Ja, en Del af Eder har jeg allerede i Felttoget 1813 delt Farer og Byrder med. Overalt hørte vi kun Ære og Ros, thi vi havde kun Pligt og Troskab for Øje.

Da jeg som Slesviger meldte mig til Tjeneste for at værne om den kongelige Gave, der gør Slesvig til et selvstændigt Hertugdømme, da har Kongen skuet mig i Hjertet, idet Hans Majestæt under 27. Marts har udnævnt mig til Kommandant over Als.

Det er nu 41 Aar siden, jeg som 15 Aarig Frikorporal vendte Hjem fra Københavns Belejring og første Gang meldte mig i min Faders Tjeneste. Meget har siden den Tid forandret sig. Men Alsingernes Troskab blev altid uforandret. Dette have vi vist hinanden hvor vi mødtes, og dette vil vi nu igen vise hinanden, idet jeg hermed opfordrer enhver tro Alsinger til at slutte sig til mig og følge mig for at værne om vor Sikkerhed og Ejendom. Fuld af Tillid til alle tro Mænd i Slesvig, tilraaber Kongen os: Slesviger! I vilde ikke bortkaste Lovligheden og Frihedens Velsignelse for at tjene Ærgerrighedens troløse Planer.

Nej, brave Alsinger! Dette vilde I lige lidet nu som I hidtil har vildet det! Vi vilde vise andre tro Slesviger, at Enighed gør stærk, og vi vilde stole paa, at Gud er med den retfærdige Sag.

Jeg opfordrer derfor alt ungt og våbendygtigt Mandskab til, ikke længere at skjule Geværerne, men nu komme frem og over sig i at bruge dem.

Fornemmelig opfordrer jeg min gamle og prøvede Regimentskammerater til at samle sig under mig til Hest eller til Fods og væbnet saa godt som muligt for at bruges til Underbefalingsmænd.

Ved Egen Kirke ønsker jeg at samles med Eder, mine tro Alsinger, Søndagen den 2. April om Middagen Kl. 12, til hvilken Forsamling jeg navnlig indbyder de Herrer Sognepræster. Denne Embedsstand, der fornemmelig paa Als blev Pligt og Ære tro.

Jeg vil meddele Eder, hvorledes I kan bidrage til at forsvare vort kære Als, og jeg venter, at I med Lyst og Mod forbereder Eder dertil, thi jeg ved vel, al Villien er god, men denne er ikke tilstrækkelig; der udkræves ogsaa Dygtighed og frem for alt Sammenhold.

Altsaa vi ses den 2. April.

Sønderborg den 11. Marts 1848, H. Riegels, Kommandant paa Als.

For at Landboerne ikke skulde forsømme saa megen Tid, blev som nævnt Øvelserne ansat til om Søndagen. Ved disse Øvelser var der altid mange Tilskuere, der morede sig over de mange ofte uundgaaelige Morsomheder ved Øvelserne. En Søndag mødte en Gaardmand fra Havnbjerg Sogn, der skulde deltage i Øvelsen ved Egen Kirke med Spadserestok og stillede sig blandt Tilskuerne. Kommandant Riegels blev gjort opmærksom derpaa og vilde tale manden til rette. Denne svarede, at han hver Søndag havde været til Øvelse, hvorimod hans Nabo havde været dispenseret. For mange Aar siden havde han lært Eksercitsen bedre end her, og derfor vilde han ikke gøre saadan en Komedie med. Riegels lod ham spærre inde i et Hus i Nabolaget til Øvelsen var forbi. Mandens Venner vilde bevæge ham til at gøre en Undskyldning hos Riegels, men det kunde Bondemanden ikke forene med sin Værdighed. Vennerne trak da Arrestanten hen til Riegels, de sagde ham Undskyldninger for, og Bonden mumlede dem efter, og Riegels lod Nåde gaa for Ret.

Efter Slaget ved Slesvig kom en Del af de danske Tropper til Als. Der blev anordnet Kystvagter paa Als, og Posterne blev besat med Landstormsmænd. Om Dagen stod der Enkeltposter, og om Natten Dobbeltposter. Vagtlokaler var indrettet i de nær Kysten liggende Huse. Ejerne af disse blev udnævnt til Vagtkommandanter og fik Tilladelse til Udskænkning. Denne Tilladelse blev ofte misbrugt og førte til Kortspil og Drik til Hinder for Vagttjenesten. Den militære Uddannelse var meget minimal, men enhver vidste dog, at den, der ikke kendte Feltraabet skulde føres til Vagtlokalet.

I Førstningen havde en Del af Landstormmændene Spyd, senere fik de Geværer. De af Befolkningen, der havde været Soldat og ikke var indkaldt i Krigen, blev udnævnt til Underbefalingsmænd. I Lavensby mødte Deltagerne ved den gamle Kro paa Højgade, hvor ogsaa Geværerne efter endt Øvelse var henstillet paa Kroen, og der ekserceredes paa Tjorning under Befaling af gamle Nis Jepsen.

I Havnbjerg mødte Deltagerne ved Møllerens, hvor Geværerne var henstillet i Møllerens Forstue, og der blev ekserceret paa Kirkebjerg under Befaling af Boelsmand Rasmus Rasmussen. I Elsmark og Lunden blev der ekserceret ved Majkro under Befaling af Peter Thomsen, Boelsmand i Elsmark.

Gamle Kristen Hansen, der var med i Landevæbningen i Havnbjerg fortæller. Han var nok en god Ven af gamle Jens Petersen. Jens Petersen var utilfreds med den megen Ekserceren og mente, at nu kunde de nok holde op, *nu ere vi skam dygtige nok*. Vi var ogsaa paa stor Øvelse paa Ruhmosegaards Marker og ved Egen. Om Aftenen blev der slaet Alarm, og vi, saadan fortæller Kristen Hansen, rykkede ud til Brandsbøl Skov, hvor vi kom paa Post om Natten. Jeg stod Post nede ved Sundet, og Jens Petersen, der skulde løse mig af, holdt ikke af at staa Post om Natten; jeg tog saa hans Post om Natten for 4 gamle Skilling. Saa ud paa Natten kom der en Brusen derude paa Havet. Det var en Hjuldamper, der gik op gennem Sundet, men det vidste vi ikke, vi troede, det var Prøjserne, der kom. Dengang var det jo en Sjældenhed, at vi saa en Damper. Der kom nu igen Prøjsere dengang. Vi var kun bevæbnede med Spyd, men var de kommen, skulde vi nok have brugt dem da”.

Tidslinje

- 1768 Skole bygget i Havnbjerg på Tingstedvej
- 1841 Ny skole bygget i Havnbjerg syd for kirken på den nuværende Skolevej
- 1845 Faderen Rasmus Nielsen fødes 29. maj i Frørup, Svendborg amt
- 1862 Moderen Mette Marie Andersen fødes 13. februar i Fraugde, Odense amt
- 1887 Jan Peter Felding fødes 12. februar i Sønder Næraå, Odense amt
- 1888 Hustruen Anna Kirstine Jensen fødes 17. januar i Ringkøbing
- 1892 Jan Peter påbegynder skolegang hos faderen
- 1899 Ny skole bygget i Havnbjerg syd for kirken, nu Havnbjergs sognehus
- 1901 Jan Peter konfirmeres 14. april i Sønder Næraå kirke
- 1906 Praktik i Bryndum skole ved Esbjerg
- 1907 Ribe seminarium hvor han møder sin kommende hustru
- 1910 Lærereksamen
- 1910 Vikariat i Boldesager og Kværndrup
- 1911 Bestyrer faderen embede i Sønder Næraå
- 1914 Ansættelse i Mindstrup ved Vejle
- 1914 Ægteskab med Anna Kirstine, 13. august i Sankt Katharine kirke i Ribe
- 1915 Antager navnet Fjelking i stedet for Felding
- 1918 Kordegn og førstelærer i Vedersø fra 1. februar
- 1918 Datteren Esther Fjelking fødes 26. juni i Vedersø
- 1924 Kaj Munk ansættes som præst i Vedersø
- 1926 Kordegn og førstelærer i Havnbjerg fra 1. januar
- 1926 Havnbjergs præst, pastor Laurids Clausen dør
- 1927 Andreas Peter Dahl ansættes som præst i Havnbjerg
- 1929 Skolerejsen til København med fanen
- 1932 Faderen Rasmus Nielsen dør
- 1934 Havnbjergs præst, pastor Dahl afgår
- 1935 Thormod Roar Sigurd Nehm ansættes som præst i Havnbjerg
- 1944 Kaj Munk myrdes 4. januar
- 1955 Bygger huset på Skolevej i Havnbjerg, Tingstedhus
- 1956 Moderen Mette Marie Andersen dør
- 1956 Ny skole bygget i Havnbjerg på toppen af Skolevej
- 1957 Stopper som førstelærer
- 1964 Havnbjergs præst, pastor Nehm afgår
- 1965 Carl Fuglsang-Damgård ansættes som præst i Havnbjerg
- 1966 Mads Clausen dør
- 1970 Fjelking stopper som degn
- 1971 Hustruen Anna Kirstine dør 19. januar
- 1977 Jan Peter Fjelking dør 15. januar
- 1992 Pastor Fuglsang-Damgård afgår
- 2005 Datteren Esther Fjelking dør 2. juni
- 2013 Havnbjerg skole nedlægges

Noter:

Hvor der ikke er anført specifik kilde, stammer oplysningerne fra Jan Fejelkings private optegnelser, venligst udlånt af Emma Petersen, Stakkelhøj, Nordborg.

1) Navnebog til Vejledning ved Valg af nye Slægtnavne / af Verner Dahlerup og Joh. Steenstrup ; efter Opfordring af Justitsministeriet.

<https://bibliotek.slaegt.dk/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=5758>

<https://bibliotek.slaegt.dk/cgi-bin/koha/tracklinks.pl?uri=http%3A%2F%2Fdis-danmark.dk%2Fbibliotek%2F903024.pdf&biblionumber=5758>

2) Svend Aage Nielsen: Bidrag til Vedersøs historie.

3) <https://arkiv.dk/vis/2828885>

4) <https://arkiv.dk/vis/4153404>

5) Mellemskolen blev indført i Danmark med skoleloven af 1903 som en brobygning mellem folkeskole og gymnasium, og den blev afskaffet ved skoleloven af 1958. Mellemskolen var 4-årig og strakte sig fra 6. til 9. klassetrin og sluttede med mellemskoleeksamen, som gav adgang til gymnasiet. Elever, der ikke søgte i gymnasiet, kunne supplere med realeksamen, som var en 1-årig overbygning i 10. skoleår.

6) <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/lokkelykkes-lyksaligheder>

7) Sognekronike for Havnbjerg. Pastor T R S Nehm, Havnbjerg

8) Jydske Tidende, 17.-8. 1969: Fra vestjyske jagtture med Kaj Munk til det Nordals, Mads Clausen skabte.

9) Johanne Hansen fra Vollerup Husholdningsskole var under 2. Verdenskrig medlem af den alsiske modstandsbevægelse. 6. oktober 1944 blev hun taget af gestapo og sendt til koncentrationslejren for kvinder i [Ravensbrück](#), hvor hun på underfundig vis undslap gaskammeret.

10) Jydske Vestkysten, 31.10. 1992: *Havnbjerg Skole gennem 160 år*, Hans Pedersen, Arnbjergvej 15, Lavensby

11) Nationaltidende, 31. -3. 1940: Kaj Munks artikel *Kejseren af Portugalien*.

12) Per Stig Møller, *Munk*, 2000, side 109

13) Præstetavlen i Havnbjerg kirke

